

Mellem Slagene.

En Fremstilling af den civile Kamp om Sønderjylland
1849—50.

Af P. Lauridsen.

VIII. Det nationale Gennembrud i Aabenraa og Forholdene i Haderslev.

Under disse Forhold fik Demarkationslinien mellem den preussiske og den svensk-norske Besætning i Slesvig en helt uventet Betydning. Paa 11te Maaned dannede den Skel mellem Orden og Anarki, mellem en legitim Regeringsmagt og en ansvarsløs Komité's „Umtriebe“, ja af mange opfattedes den endog som den tilstræbte Delingslinie ved den forestaaende Fred.

I Nordslesvig havde Krigen og de provisoriske Regeringers Færd i høj Grad uddybet Modsætningen mellem Dansk og Tysk. Den jævne Mand, der tidligere havde betragtet Slesvigholstenerne som ufarlige Theoretikere, opfattede dem nu nærmest som Stimænd, der ikke alene tilstræbte at rive ham ud af hans ældgamle Statsforbindelse, men endogsaa angreb hans Chatol, bortførte hans Heste og fordrev hans Sønner. Den maalbevidste Danskhed foer som Ild i tørt Græs hen over Landet, og den 6te Oktbr. 1849, Kong Frederiks Fødselsdag, fortalte 1000 Bavn og jublende Fester om Befolkningens faste og frejdige Villie.

Kun i Købstæderne Haderslev og Aabenraa fandtes endnu et rørigt, tysksindet Embedsmandsparti, støttet af en Del velhavende Borgere. Lige siden 1840 havde Flensborg gaaet sine egne Veje; Byens velhavende Handelsstand, der delvis bestod af indvandrede nordslesvigske Bondesønner i 1ste eller 2det Led, holdt urokkelig fast ved den nedarvede Kongetroskab og saa de slesvigholstenske Akademikere over Hovedet. Den brød sig meget lidet om deres „verbriefte Rechte“, men desmere om sit eget Handelsmarked i Kongeriget. Efter den 27de August 1849 var Slesvigholstenismen slaaet til Jorden, og snart gennemførte Politimester Schrader, tidligere Borgmester i Haderslev og Altona, et skrap Politiregimente i Staden. Et Forsøg paa at styrte ham ved Nyaarstid 1850 endte med Ophavsmændenes, særlig Rektor Lübkers, Møller Nane Jürgensens og Dr. med. Diedrichsens, Udvisning af Byen, og kort efter undertrykte Politimesteren ogsaa Stadens tysksindede Avis, „Der Ostsee-Telegraph“, som havde gjort sig skyldig i usømmelige Angreb paa General Malmborg.

I de mindre nordslesvigske Købstæder var Tilstanden en Del anderledes. Befolkningen var dansktalende, og det tyske Aandsliv havde ingen virkelig Rod i den, ja var egentlig kun et Skilt. Forholdene ere bedst oplyste for Aabenraa. I Slutningen af 1850 havde denne By omtrent 4100 Indbyggere i 800 Familier eller selvstændige Husholdninger; 30 af disse Familier havde tysk Hussprog, men af dem vare 20 indvandrede sydfra, og i 5 af de øvrige vare enten Mand eller Hustru indkomne fra tysktalende Egne og havde ført Sproget med sig. Altsaa blev der kun 5 indfødte Familier tilbage med tysk Hus-

sprog; men selv af disse kunde kun en jødisk Familie gøre Krav paa tysk Modersmaal, Resten nedstammede i første Led fra dansktalende Nordslesvigere. Kun 4 af hvert 100 Mennesker i Aabenraa talte Tysk i Hjemmet, men Dansk uden for samme.

Heller ikke med Hensyn til Dannelse, Magt eller Indflydelse kunde disse tysktalende Elementer siges at staa højt. Halvdelen var Haandværkere og Smaakaarsfolk, to vare mindre formuende Jøder, én var Skorstensfejer, én (Chausséearbejder osv., og der kunde altsaa kun blive yderst faa „ansete“ Familier tilbage.¹⁾

Men tiltrods for dette havde Aabenraa lige til 1849 et tysk Præg over sig. I de mange Aar, Nationalitetskampen i Nordslesvig førtes før Krigen, toge Borgerne i Aabenraa (med yderst faa Undtagelser) ingen Del i den danske Sag. De valgte urokkelig tysksindede Stændermænd, og de vare altid rede til — ved Adresser og Bønskrifter, Festmaaltider og Forsamlinger, Optog og Deputationer, Sang- og Borgerforeninger — at lægge deres tyske Sympathier for Dagen. Aabenraa var og blev „die schönste Perle Schleswigholsteins!“ Med Stolthed pegede Tyskerne hen paa denne Ædelsten, og overalt i Danmark beklagede man denne unaturlige Fanatisme hos danskættede Mennesker. Forgæves havde Redaktør Fr. Fischer og enkelte andre kæmpet imod dette, men de havde end ikke formaaet at samle et Dusin Borgere i en dansk Forening. Aabenraa syntes i hvert Fald „dansk-død, om endnu ikke tysk-opstanden“.

Og dog var alt dette kun Skin. Den danske Nationalitet var forkuet, undertrykt og nedværdiget; men den

¹⁾ Slesv. Stændertidende. 1853. Fædrelandet 31./3. 1875.

levede. Den femhundredaarige Kulturtvang havde berøvet den enhver Selvtillid og enhver Støtte i det offentlige Liv. Borgerne vare ikke langt fra at opfatte deres Nationalitet som en Skavank, en aandelig Lyde, hvorfra de kun kunde frigøres ved at iføre sig et nyt aandeligt og sprogligt Klædebon. Saaledes vare Forholdene i alle nordslesvigske Købstæder. De danske Indbyggere savnede ikke forstandige og jævnt dygtige Mænd, men de savnede Borgermod, sund folkelig Sans og intellektuel Kraft til at afkaste Aaget.¹⁾ Den tyske Embedsstand med Borgmester Schow, Provst Reh hoff og Fysikus Neuper havde i det sidste Tiaar behersket Aabenraa og givet Staden det slesvigholstenske Præg. Fortyskningen syntes paa Nippet til at sejre.

„Men saa kom Krigen“ — skriver Prof. Flor — „og satte Bølgedans i mange Slesvigeres Sind. Nu gjaldt

¹⁾ I et Brev til Tillisch af 24./12. 49 skildrer Dr. S. Levin Stillingen i Løgumkloster paa følgende Maade: „Løgumkloster har 1300 Indbyggere i omtrent 200 Huse. Oplandet er aldeles dansk, medens Byen er delt i et lille tysksindet (omtr. 30 Huse) og et stort dansksindet Parti (omtr. 170 Huse). Det tyske Parti behersker dog aldeles Byen, selv hvor Borgernes Stemmerlighed afgør Sagerne. Dette hidrører dels fra Embedsmændenes Indflydelse, dels fra Mangelen af en intellektuel udviklet, ledende Kraft. Der savnes ikke ret fornuftige, danske Mænd, som ere sig klart bevidste, hvad de ville, men de mangle Tid, Evne og Autoritet til at virke samlende paa Masserne. De udles af Tyskerne, naar de staa frem og sige deres Mening. En eneste Mand vilde være tilstrækkelig til at forandre hele Tonen. — — Alt Samliv mellem Danske og Tyskere er ophørt; men her hersker megen Rolighed, og det ikke blot paa Grund af de svenske Troppers Nærværelse. De dansksindedes Tilbageholdenhed turde maaske snarere tilskrives Frygt for Hævn, hvis tyske Tropper atter skulde rykke op i Landet, end Ligegyldighed for den danske Sag.“

det: Dansk eller Tysk? Følelsen var maaske endnu ikke fæstnet, Beregningen ikke afsluttet, da den første Vaabenhvile indtraadte. Denne Tid vilde Slesvigholstenerne benytte, og de benyttede den til Gavns. Tiden var kort; i en Fart burde alt det danske Sind bort, knuses, kvæles, forjages, ligemeget hvilket, kun bort, ud af Slesvig, der for hele Verden skulde præsenteres som et tysk, i det mindste som et tysksindet Hertugdømme.“

„Schow og Rehhoff i Aabenraa stode ikke tilbage for nogen i Energi, og ikke alene Redaktør Fr. Fischer, men ogsaa flere andre Borgere, hvis danske Sind var uforanderligt, og som havde begyndt at blive modige og trodsige under Forfølgelsen, bleve udviste af Byen, hvis de ikke allerede godvilligt havde forladt den. Langt voldsommere, brutalere, uretfærdigere end hidtil bleve nu de behandlede, hvis danske Sympathier vare bekendte. Da rørte sig det danske Hjærte i mange af dem, og i nogle begyndte det at koge af Harme. Med Harmen kom Modet, og en af de stærkeste blandt de tilbageblevne foreslog at danne en Forening eller Klub, hvor de kunde komme sammen og tale med hverandre efter Hjærtens Lyst. Midt under Terrorismen blev Klubben stiftet, og til Bevis for, at de havde Mod nok til at holde fast ved den forhaanede og fornærmede Konge, kaldte de deres Forening Frederiksklubben. Borgmesteren søgte naturligvis straks at kvæle dette Oprør af de dansk-sindede, og mange Forsøg, ofte meget voldsomme, bleve gjort for at skræmme dem fra hinanden, men forgæves; flere og flere kom til; thi de følte, at ved her at komme frem med, hvad de ellers maatte begrave i deres Sind, begyndte de først at leve.“

I Efteraaret 1849 talte Frederiksklubben omtrent 150 Medlemmer, og „den staar saa meget fastere og sikrere, som alting i dette Samfund har dannet sig naturligt, i Følge Hjærtets Trang og Drift. Uden noget politisk Maal for Øje søge de hinandens Selskab; de have ingen Love og savne endnu ingen, saa enssindede og enige ere de. Før kunde de ikke være andet end danske, fordi de vare skabte dertil, nu ville de ikke være andet, fordi de i Danskheden føle sig frie og glade. Paa ægte dansk Vis vare de bly og faulende overfor deres uforskammede og højtalende Fortyskere; men ogsaa paa ægte dansk Vis, dengang disse vilde drive det til det alleryderste — modige og stolte mod deres Fjender!“¹⁾

Saaledes var altsaa Stillingen i Aabenraa, da Bestyrelseskommissionen tiltraadte Regeringen. Da Fr. Fischer kom tilbage, skrev han²⁾: „Stemningen har holdt sig udmærket, og alt hvad Tyskerne have vundet hos Folket, er et brændende Had. Det danske Parti er overvejende det større, Slesvigholstenerne udgøre kun et ubetydeligt Mindretal i Byen og i Omegnen kun én Procent.“ — Med den 10. Septbr. udkom hans Ugeblad atter under Navnet „Freja“.

Men Borgmester Schow svang endnu sin Herskerstav over Byen. Under en Mulkt af 100 Rdl. forbød han at hejse Danebrog, og han nægtede at tilbagegive de bortviste Borgere de Kautions-Reverser, som de havde maattet udstede for atter at kunne opholde sig i deres Hjem, ja han vovede endnu at erklære: „Vi taale paa ingen Maade nogen dansksindet Borger her i Byen!“ Det viste sig imidlertid snart, at han savnede baade Takt og Fasthed

¹⁾ Dannevirke 5./12. 1849. ²⁾ Dannevirke 11./9. 1849.

til at beherske de vanskelige Forhold i Staden, og Aabenraa førtes ind i den mest forbitrede Embedsmandskamp, som kendes fra det bevægede Aar, en Kamp, der mere end alt andet tjente til at skærpe og klare Standpunkterne.

I Slutningen af September genindsatte Bestyrelseskommissionen den i 1848 fordrevne Kaptejn Fr. Moltke (en Broder til den berømte preussiske Hærfører) i hans Embede som Postmester i Aabenraa. Ligesom i Tønder og Tønning troede det slesvigholstenske Parti at kunne tage sig selv til Rette overfor denne Mand, og 110 Borgere sendte ham en Mishagsadresse med Opfordring til at forlade Staden; men Postmesteren forsvarede sig som en Luther. „Forrige Aar — skrev han — blev der gjort mig det bestemte Spørgsmaal, om jeg vilde underkaste mig den selvgjorte provisoriske Regering eller ej, hvilket efter min redelige Overbevisning betød, om jeg vilde bryde Ed og Pligt som Embedsmand eller ikke. Jeg valgte det sidste, opgav min Stilling og min Ejendom og gik en sorrigfuld Fremtid i Møde. Den samme Pligtfølelse har ført mig tilbage hertil, . . . og nu opfordrer De mig til atter at forlade Byen og mit Embede. Hertil svarer jeg et frimodigt og bestemt Nej! Den Mand, om hvem De siger, at han har vundet Deres Agtelse baade ved sit private Liv og sin redelige Embedsførelse, truer de med Foragt. Men hvorledes kan en saadan Foragt have noget Værd i mine Øjne? Og hvad kan De gøre mig? De kan krænke og fornærme mig og gøre mig Livet surt, — men det vil jeg betragte som et nyt Pligtoffer. Jeg kan miste min Ejendom, nuvel — jeg har jo allerede engang givet den til Pris og betragter som en Gave, hvad jeg har faaet tilbage. Men min Frihed kan De

lige saa lidt berøve mig som min gode Samvittighed, begge fører jeg med mig, og de bero ikke paa udvortes Former eller Forhold. Jeg er ligesaa glad ved tørt Brød som i Overflødighed; altsaa kan De ikke tage andet end mit Liv, og jeg skal ikke forbande den Haand, som befrier mig fra denne Verden, fuld af Vildfarelse, Troløshed og Ukærlighed. — Her staar jeg, den ene Mand over for Dem. Gør nu De, som De kan forsvare det; thi efterat jeg i 33 Aar har tjent Staten med Troskab og Redelighed, vil jeg ikke besmitte min Livsbane med Fejghed og Pligtforglemmelse!“¹⁾

Derefter besluttede Partiet at fordrive Postmesteren ved en Kattemusik foran hans Hus; men da General Malmberg netop kom til Byen, fandt Borgmester Schow det rigtigst at meddele ham, at en saadan Tumult skulde finde Sted endnu samme Aften. Generalen erklærede, at den Art Udskejelser af den laveste Pøbel aldeles ikke kunde taales, og, idet han vendte sig til den højstbefalende Officer paa Stedet, Oberst Rappe, paalagde han denne at forebygge alle slige Uordener og „for det Tilfælde, at et saadant Orkester skulde lade sig høre, da at besørge de nødvendige Kapelmestre, der kunne føre Taktstokkene med Fynd.“

Denne halvt skæmtende Henvisning til den væbnede Magt var tilstrækkelig til at holde de „kattemusikalske“ Borgere i Ave, og Demonstrationen blev til ingen Ting; men saa fortalte Borgmesteren vidt og bredt, at den svenske General havde truet Borgerskabet med Pisk paa Raadstuen, og prisgav ham for et aldeles løgnagtigt

¹⁾ En dansk Oversættelse af hans lange Skrivelse findes i „Den danske Slesviger“ 20./10. 1849.

Pressefelttog i de holstenske og andre tyske Aviser. Baron Rappe¹⁾ oplyste Sagens sande Sammenhæng; men hans Ord ændsedes ikke, og 88 aabenraaske Borgere havde endog den Dristighed i et Sendebrev til Malmborg at betegne ham som „en Tyrk, der uden Foranledning, i Borgmesterens Nærværelse, truer en hel Byes Borgere med Stokkeprygl, som vare de Kæltringer og Landstrygere.“

Saa frække og løgnagtige Sigtelser, indblæste af Stedets første Embedsmand, kunde Regeringen ikke lade henstaa ustraffede. I Midten af Oktober afskedigedes Borgmesteren (med Ventepenge) „paa Grund af hans under de nuværende Forhold ganske upassende Optræden“. Hans Fald hilstes med Jubel af de loyale, og 120 dansksindede Borgere sendte samtidig en Tillidsadresse til General Malmborg, hvori de protesterede imod, at en af Revolutionens Gæring fremgaaet Klikke tilrev sig at tale i Borgerskabets Navn, og haabede, at Generalen ogsaa i Fremtiden „vilde holde et Parti i Ave, hvis Attraa er at øve et anarkisk og terroriserende Herredømme over en Befolkning, som under tunge Omskiftelser, under Tryk og Forfølgelser er bleven sin retmæssige Konge urokkelige tro.“

Schows Fald fremkaldte yderligere Spænding paa begge Sider, og hans Eftermand, tidligere Borgmester Knudsen i Tønder, afskediget af den provisoriske Regering, vilde utvivlsomt være bleven modtaget med Folkets „Munition“, hvis Oberst Rappe's „Taktstokke“ ikke havde været ved Haanden. Den nye Borgmester var en helt tysktænkende Mand, Bureaukrat til Fingerspidserne,

¹⁾ Flensb. Corresp. for Oktober har de herhen hørende Skrivelser i Originalsproget. Paa Dansk findes de i „Den danske Slesviger“ for 20./10. o. flg. Se Esmarch anf. St. S. 98.

Slesvigholstener af den loyale Skole og nøje inde i Modpartiets Taktik. Han skælvede for Modtagelsen i Aabenraa og overraskedes glædeligt, da han hilstes, ikke af Pøbelssværme, men af alvorlige, dansksindede Borgere, der vare begærlige efter at trykke hans Haand.

Førøvrigt mødtes han med passiv Modstand fra Stadens øvrige Autoriteter. Bykollegiet gjorde sig helt usynligt, Stadsekretæren og Raadmændene (d. v. s. Magistraten) erklærede, at deres Samvittighed „forbød dem ethvert Samarbejde med ham“, i en Maanedstid forstod Byskriveren endog at unddrage ham Stadens Arkiv, og det udleveredes kun efter militær Exekution. Bestyrelseskommissionen maatte derfor ogsaa afsætte Magistraten, og nu traadte dansksindede Mænd som Farver M. Bahnsen og Tobaksfabrikant J. H. Middelheus ind i samme; men baade i Aviserne og ved Gadeopslag overvældedes disse med Bagvaskelser, der klinge helt amerikanske. Borgmesteren havde øvet Voldtægt, Byskriveren var en gemen Svindler, Middelheus en Hæler og Bahnsen Meneder!

Samtidig haabede det tyske Parti ved en snildt udtænkt Plan at sætte baade Borgmester og Bestyrelseskommission til Vægs. En Kromand Edding, tidligere Brevbærer og Marketender i den holstenske Hær, lod sig for en mindre Forseelse indstævne for Borgmesteren og erklærede saa i selve Retten hele Magistraten for ulovlig. Han idøntes herfor 5 Dages Vand og Brød; men en Sagfører ilede til Overretten paa Gottorp og modtog øjeblikkelig en Annulation af Underinstansens Kendelse.

Nu opstod der en mærkelig Kompetencestrid mellem de to Domstole. Først afviste Borgmesteren Overrettens Dom, fordi den forelagdes ham i Kopi, dernæst fordi

Omslaget om Originalen var forsynet med det ulovlige, slesvigholstenske Segl, hvorfor den tilbagesendtes ulæst. Derefter fratog Overretten ham Dommermyndigheden; men ogsaa den ne Skrivelse retourneredes af samme Grund, og da det endelig lykkedes Retten gennem en deputeret Borger at faa Suspensionsskrivelsen insinueret for ham, afviste han ogsaa denne, fordi Overretten ikke førte Prædikaten „kongelig“ og ikke benyttede det lovlige Embedssegel fra 1834.

Denne Kamp trak ud over flere Maaneder, og Ophidselsen i Byen voksede med de forskellige Træk og Modtræk. Den 20. Novbr. skriver Redaktør Fischer til Flor: „Jeg behøver sikkerlig ikke at gøre Dem opmærksom paa, hvorledes en selv kun kortvarig Standsning af vor nuværende Magistrats Virksomhed vilde virke nedtrykkende paa det endnu saa unge Borgermod, der er os til saa stor en Nytte her i Staden; hvorledes Knudsens Bortgang — hvis den kunde tænkes mulig — vilde aldeles tilintetgøre alt, hvad her saa møjsommelig er opbygget, og give Magten tilbage i Bevægelsespartiets Hænder, idet Borgernes Tillid og Tiltro til Bestyrelseskommissionen vilde være borte for alle Tider. Det forekommer mig, som om denne Sag netop er skikket til at fuldstændiggøre Bruddet mellem Bestyrelseskommissionen og den rebelske Overret. At denne gaar ud paa at kaste over Ende, hvad hin her i Staden har opbygget til Lovlighedens Fremme, er øjensynlig, og at den ene eller den anden maa bukke under, synes mig uundgaelig. — Gør De Kammerherre Tillisch opmærksom paa, at det ikke gælder om mindre end en fuldstændig Desavouering af Bestyrelseskommissionens hele hidtilværende Aandsretning

og Virksomhed; thi erholder vor Magistrat ikke al mulig Bistand imod hin opsætsige Overret, saa vil den loyal-sindede Befolkning blive tvivlraadig, og Bevægelsespartiet atter vinde en frygtelig Magt over Gemytterne. Fortæl De Hr. Tillisch, hvorledes Underfundighed- og Kabale, Løgn og Intriger netop her ere forenede og smede paa en Plan til at styrte nærmest vor Magistrat, derved Tilliden til Bestyrelseskommissionen, og hvem véd hvad saa!“ —

Endelig den 22. Januar 1850 overdrog Overretten Byens Justitsforvaltning til en Herredsfoged Sarouw og paalagde Borgmester og Raad at overgive ham de nødvendige Arkivsager. I et Par Dage havde Aabenraa saaledes baade en dansk og en tysk Borgmester, og Plakater paa Gadehjørnerne underrettede Befolkningen om den nye Embedsmands Tilværelse; men Politiet nedrev disse Bekendtgørelser, og under Trussel om øjeblikkelig Udvisning af Byen og dens Grund blev det Herredsfogden forbudt at blande sig i Stadens Anliggender. Forgæves søgte han Støtte hos de svenske Belægningstropper, og da han allerede den 24. Januar fra Regeringen i Flensborg fik Ordre til gennem en offentlig Erklæring at opgive sit Borgmesterskab, maatte han tiltræde dette ynkelige Tilbagetog. Endnu søgte Overretten at ramme Borgmester Knudsens voldsomme og ulovlige Udvisningsordre imod en Statseembedsmand med Hjemstedsret i Byen, men Bestyrelseskommissionen svarede den, at de nødvendige Skridt i saa Henseende maatte den selv foretage, og da den savnede alle Magtmidler, løb ogsaa dens Bestræbelser ud i Sandet. Alligevel opretholdtes Knudsens Suspension fra Dommerembedet, og Byens Retspleje var delvis lammet,

saalænge Overretten bestod. Dette førte snart til et Sammenstød med Deputeret-Kollegiet, der opløstes og erstattedes af loyalsindede Mænd, og saaledes var hele Byens Administration bragt paa nye Hænder.

Men disse Begivenheder trak et nyt og større Fald efter sig. Provst Rehhoff, en dygtig Prædikant og politisk Leder, var ubetinget Rygraden i Aabenraas tysk-sindede Parti og havde behersket Byen i en Aarrække. Af den provisoriske Regering var han bleven udnævnt til Superintendent for de nordslesvigske Menigheder med dansk Kirkesprog, og det var bleven hans vanskelige Opgave at fortrænge de kongetro Præster og samtidig vinde Menighederne for den slesvigholstenske Statstanke. Dette Hverv oversteg hans Kræfter, og 1849 var han den mest forhadte Mand i Nordslesvig. I Broager, i Dybbøl, i Ullerup, i Hjortkjær, i Løgumkloster o. fl. a. St. havde han indsat Præster, som i de meget store Menigheder kun havde faaet en hel eller en halv Snes Stemmer, og som af Sognets øvrige Beboere betragtedes med den Foragt, der vises Usurpatoren.

I Slutningen af 1849 forlangte Bestyrelskommissionen disse Ansættelser kasserede, og Rehhoff havde Valg imellem Underkastelse eller en Protest, der før eller senere maatte føre til hans egen Afskedigelse. Han valgte den sidste Vej og kom derved i en særlig vanskelig Stilling til den afskedigede Pastor Jep Hansen i Hjortkjær. Denne, en født Slesviger, i visse Retninger en lærd, i alle en Hædersmand, havde Rehhoff afskediget uden Lov og Dom og under en høj Mulkt forbudt ham at udføre kirkelige Handlinger i hans lovlige Menighed. Derefter stod Embedet ledigt i et halvt Aar, og med kun 8 Stemmer

valgtes en Pastor Grauer til hans Eftermand. Nu forlangte hele Menigheden (÷ 8 Stemmer) deres gamle Sjølesørger tilbage, og med frelst Samvittighed kunde Rehhoff ikke protestere imod hans Genindsættelse; men alligevel nægtede han sin Medvirkning.

Endnu henstod denne Sag dog uafgjort, da de nye Forviklinger i Aabenraa traadte til. Her havde Provsten vedvarende betjent sig af den oprørske Kirkebøn for „Fyrsten og al Øvrighed“, og da den nye Magistrat indsattes, lod han sig henrive til ligefrem Lydighedsnægtelse. Han vilde ikke forsyne de Regeringsskrivelser, der sendtes ham gennem denne Myndighed, med Bekendtgørelsesattest til Sognepræsterne, og han erklærede sluttelig, at „som gejstlig var det ham moralsk umuligt“ at arbejde sammen med Mænd som Bahnsen og Middelheus, da han derved vilde tabe al Agtelse hos og Indflydelse paa sin Menighed, ja hans Samvittighed forbød ham endog at mødes med den nye Magistrat i samme Stue; men mærk værdig nok forbød denne ømme Samvittighed ham ikke at flikke onskabsfuld Bysladder om disse Mænd ind i hans talrige Skrivelser til Bestyrelseskommissionen.¹⁾

Den 22. Januar 1850 afskedigedes Rehhoff fra alle sine Embeder, og hans Modpart, J. Hansen i Hjortkjær, konstitueredes som Provst og Superintendent. Dermed var Tyskheden knækket i Aabenraa. Vel lykkedes det det tysksindede Parti at faa 400 Underskrifter paa en Protest imod Provstens Afsættelse, men samtidig indsendte de danske en Takadresse, bedækket med 730 Navne, til Bestyrelseskommissionen, og heri udtaltes, at hans Af-

¹⁾ Esmarch II, S. 48—50.

sættelse havde vakt megen Tilfredshed og Glæde, at den danske Befolknings helligste Interesser krævede denne Afgørelse, og at han forhaabentlig aldrig i Fremtiden vilde blive kaldet til gejstlig Virksomhed i Nordslesvig.¹⁾

Med Rehhoff faldt desuden Byens 2den Præst og samtlige Lærere (paa 2 nær), der havde troet at burde støtte deres Provst med en Protest imod hans Afskedigelse. I Aabenraa havde Bestyrelseskommissionen saaledes ontrent gjort rent Bord baade i Kirke, Skole og Administration, det slesvigholstenske Parti sank afmægtigt sammen, og Byen gik ind til en ny politisk Æra. —

Heller ikke Flertallet af Borgerne i Haderslev havde taget nogen levende Del i det danske Vækkelsesarbejde før Krigen. Trods Bogbinder Nissens og Pet. Chr. Kochs Virksomhed, trods det uhyre Røre, der opstod omkring P. Hiort-Lorenzens Stænderkamp 1842, og den livlige Danskhed, der ytrede sig rundt omkring i Byens Opland, ja tiltrods for at Staden lige fra 1844 havde haft en dansksindet Borgmester, vedblev den dog at sende en slesvigholstensk Stændermand til Slesvig og syntes ude af Stand til at vælte den tyske Mare af sig.

Men saa skete Forvandlingen som ved et Trylleslag. Lørdagen den 25. Marts 1848 naaede Efterretningen om den provisoriske Regerings Dannelse og Rendsborgs Overrumpling til Haderslev, og Kl. 2 samme Dag valgte de tysksindede Borgere en provisorisk Bestyrelse, bestaaende af Dr. Marcus, Maler Häger, Garver Gøhlmann, Jærnstøber Bonnichsen og et Par andre næringsdrivende

¹⁾ Dannevirke 22./2. 1850. Hen paa Foraaret 1850 ansatte Statholderskabet Rehhoff som Kultusminister i Kiel, og Schow blev Overpolitimester i begge Hertugdømmerne.

Spidser; men Døgnet gik hen uden afgørende Begivenheder. Til Søndag Morgen den 26. havde Borgmester Lassen stævnet Borgerne og Byens Væbningskorpser til at møde paa Store Torv. Borgersoldaterne dannede Karré, Borgmesteren oplæste Kongens Svar til den slesv.-holst. Deputation, der modtoges med Bifald, og da den provisoriske Bestyrelse, forstærket med Amtsforvalter Krogh, Herredfogderne Kier og Thomsen m. fl., traadte ind i Firkanten, raabte Anføreren for det ældre Borgerkorps, Skomagermester Simonsen: „Bort med de provisoriske, bort med Landsforræderne! Leve Kong Frederik VII! Leve Magistraten!“ — Derefter kommanderede han: „Fæld Gevær!“ og under voldsomme Hurraraab forsvandt de provisoriske Herrer fra Torvet.

Hermed var den befriende Handling sket. Det danske Borgerskab var bleven myndigt, selvansvarligt; den gamle Kongetroskab og Statspatriotisme bar det ind i den nationale Kamp, og Haderslev blev den eneste Stad paa Slesvigs Fastland, som ikke anerkendte den provisoriske Regering. Det slesvigholstenske Parti sank ned til en Minoritet, og da de danske Tropper kort efter besatte Byen, maatte dets Ledere enten flygte sydpaa eller gaa i dansk Fangenskab. Samtidig traadte Borgmester Lassen ind i den slesvigske Forvaltningskommission, og Stadsekretæren, Cancelliraad Hargens, overtog foreløbig hans tidligere Embede.

Men med den vekslende Krigslykke gik Byen ind til Omskiftelser. Efter Slaget ved Slesvig indfandt Krigsminister (tidligere Herredsfoged) Jakobsen og Regeringsraad Harbou sig paa Stadens Raadhus, indstævnedes Magistrat og Kollegium og forlangte af dem en ubetinget

Anerkendelse af den provisoriske Regering. Lassen opholdt sig dengang paa Fyn, men Hargens erklærede, at han „hverken som Kongens tro Mand eller som en samvittighedsfuld Repræsentant for Byens Borgere, hvis overvejende Flertal var dansksindet, kunde gaa med til en saadan Anerkendelse, og det uagtet han som født Kieler forøvrigt kun nærede tyske Sympathier.“ I samme Retning udtalte Raadmændene Muusmann, Holm og Petersen sig, og derefter afskedigedes baade Lassen, Hargens og den øvrige Magistrat i den provisoriske Regerings Navn; ¹⁾ men dette var jo simpelthen en Voldshandling, og kun den militære Besættelse lænkede Haderslev til Oprørs-partiet.

Dernæst indsattes en hel ny Magistrat, bestaaende af Herredsføged Otto Kier som Borgmester (allerede den 26. Marts gik han med sin Borgmesterbestalling i Lommen), Byskriver Dr. Meyer og Raadmændene Mekelborg og Kieldrup; men deres stakkede Regeringstid var fuld af Trængsler. Naar de tyske Tropper laa i Staden, svang de Herskerstaven med Kraft; men naar de danske rykkede ind i Nordslesvig, og det skete mindst et Par Gange 1848—49, maatte de vige for Lassen, Hargens og de gamle Raadmænd, og sluttelig faldt det i deres Lod at bekrænse „Fatter“ Bonin, da han vendte tilbage med Laurbærene fra Fredericia.

Under Malmö-Vaabenstilstanden og Krigsbegiven-

¹⁾ Min Fremstilling hviler paa en Indberetning fra Borgmester Lassen til Tillisch, dat. Odense 21./9. 49. I den paa Raadhuset i Haderslev optagne Protokol hedder det, at Raadmændene afskedigedes „auf ihrem Wunsch“, og langt senere indgave de, for at undgaa altfor mange Fortrædeligheder, en Ansøgning til Kongen om Afsked, og denne bevilgedes.

hederne 1849 voksede Partihadet med rivende Fart. Midt under den fjendtlige Belægning indsendte 260 haderslevske Borgere en Takadresse for den kongel. Proklamation af 27. Marts 1848, og det nye Borgermod maatte kues med haard Haand. „Dannevirke“ undertryktes, Pet. Chr. Koch, den gamle Amtmand Johannsen og talrige næringsdrivende Borgere maatte forlade Byen eller forvistes, ja adskillige dansksindede Mænd fra By og Land maatte hensejle i Raadhusets modbydelige Fangeceller i Uger eller Maaneder. Da Bestyrelseskommissionen tiltraadte sin Virksomhed, var Stillingen i Haderslev mere spændt end nogensinde tidligere, og saa begyndte Turneringen forfra mellem de to haderslevskfødte Borgmestre Lassen og Kier.

Kier var en dygtig Mand med videnskabelig Sands og stor Interesse for Nordslesvigs indre Udvikling; men hans langvarige Kamp med Bønderne om den fælles Kirkekasse, hvis Midler han bestyrede, hans Sammenstød med Hans Nissen i Tavlesagen og hans Optræden efter den 26. Marts 1848 havde gjort hans Navn til en Partifane. Det danske Parti i Byen vilde have ham bort. Borgerne betragtede det som en Tort, at denne provisoriske Mand skulde spørre Vejen for deres retmæssige Borgmester; de havde ingen Tillid til hans Afgørelser i politiske Sager, og de beklagede sig over, at han endnu langt hen paa Efteraaret holdt en Mand indespærret under Raadhuset, anklaget for Deltagelse i det danske Efterretningsvæsen under Krigen. Allerede i September modtog Bestyrelseskommissionen en af 250 Borgere underskreven Adresse med disse og flere andre Klagepunkter, og saa udspandt der sig en Art Adressekamp mellem det danske og tyske Parti om Borgermesterembedet. Men Kier støttedes af

Spliden indenfor Regeringen; han optraadte tilmed varsomt og klogt, undgik alle udfordrende Skridt, og hans gamle Ven Amtmand Johannsen holdt maaske ogsaa sin Haand over ham. („Han er uordentlig, men redelig“, skrev denne om ham til Tillisch.)

Henimod Jul 1849 skete adskillige blodige Overfald i Byens Gader, og navnlig bleve nogle norske Soldater slemmt tilredte, idet der fra Baghold og aabne Vinduer slyngedes dem Flasker i Hovedet. Den offentlige Mening udpegede nogle tyske Haandværkssvende som Gerningsmænd, og Forbitrelsen steg imod Borgmesteren, som ikke sikrede Ro og Orden i Byen. Kort i Forvejen var der i Staden dannet en Filial af den „slesvigske, patriotiske Forening“, og denne, ledet af Tingmand D. A. Schmidt, Købmand H. de Wulff, Laurids Skau og Pet. Chr. Koch, sendte følgende Klage til Hovedbestyrelsen i Flensborg, dat. 31. Decbr. 1849: „Det er i Dag vor sørgelige Pligt at meddele den ærede Overdirektion, at Anarkiet i den Grad udvikler sig her i Byen, at ingen skikkelig Mand og allermindst de rolige og besindige Nordmænd kunne vandre fredeligt til Hjemmet om Aftenen. Stene og tomme Flasker, som af tyske Haandværkere, der næsten alle ere tidligere Friskaremænd, kastes i Ansigtet fra Vinduer og Hjørnehuse paa den rolige Vandrer, er den sædvanlige Hilsen fra de tyske Burscher, og de enkelte, som gribes paa fersk Gærning, løslades ustraffede af en revolutionær Politimester.

At der er en hemmelig og nøje Forbindelse mellem de forenede Slesvigholstenere og Urostifterne, er uden for al Tvivl, men at bevise sligt juridisk maa under vore Forhold, med en Politimester som Hr. Kier i Spidsen for

Byens Bestyrelse, anses for en Umulighed. Fra en Del Borgere er imidlertid for kort siden indsendt en paa Fakta grundet Klage til Bestyrelseskommissionen; men vi ere næsten kede af at klage, da det synes, som om vor oprørske Magistrat og Politi skal beholde Magten.

Hensigten med nærværende Skrivelse er derfor nærmest at meddele Overdirektionen, at ganske anderledes alvorlige og blodige Affærer forestaa, hvis vi ikke hurtig faa en ny og skikkelig Borgmester og Politimester; og da det er den „Slesvigske Forenings“ Fornaal at bidrage alt muligt til Fredens og Ordenens Opretholdelse, saa tillade vi os at opfordre den ærede Overdirektion til hos Bestyrelseskommissionen alvorligen at andrage paa en Forbedring af den nærværende Tingenes Tilstand i Haderslev, navnlig ved at beskikke et nyt og loyalt Embeds personale.“

Hovedbestyrelsens Henvendelse til Regeringen bar dog ingen Frugt. Endnu i de første Maaneder af 1850 fortsattes Kampen. De tyske Haderslevere tolkede deres Nød for det andet bayerske Kammer, den danske Klub „Enigheden“ sendte en ny og kraftigere Adresse til Regeringen, en tysk Deputation havde i samme Anliggende Foretræde hos Grev Eulenburg, og den 25. Januar underskrev 633 „Borgere og Indvaanere“ en Bøn til Bestyrelseskommissionen om, „at vor lovlige og almindelig højagtede Borgmester, Etatsraad Lassen, maa blive givet os tilbage, og at den faktisk fungerende, ved et skændigt Oprør indsatte provisoriske Borgmester Kier maa blive afsat fra dette vigtige Embede. — Hr. Kier er bleven os paa tvungen som Borgmester og er aldrig bleven eller vil blive anerkendt som lovlig Embedsmand af den største

Del af Haderslevs Borgere og Indvaanere . . Vi gentage, at Haderslev By aldrig har anerkendt nogen provisorisk Regering og ikke fortjener at sættes i Klasse med oprørske Byer.“¹⁾

Etatsraad Lassen arbejdede dengang i Regeringens Kontorer i Flensborg og var en personlig Ven af Tillisch, og det maa derfor antages, at hans Genindsættelse har stødt paa haardnakket Modstand hos Grev Eulenburg. Først den 2. Marts 1850 skete Embedsforandringen, „der har vakt udelt Glæde hos alle, som kende Etatsraad Lassen, og ej ved materielle Baand eller gale Ideer ere bundne til Oprørets Sag!“

Lassens Hjemrejse til Haderslev formede sig til et helt Triumftog. Allerede i Aabenraa modtoges han af en Æresdeputation, i Nørby Kro sluttede nye Skarer sig til, og allerede før Toget naaede Hoptrup, talte det en anselig Række Vogne. Her var Skoleungdommen opstillet og hilste Borgmesteren med Sang og Hurraraab, og under rask Trav naaede Festtoget, nu bestaaende af 27 Vogne, til Sønderbro, hvor der gjordes et kort Holdt foran den talløse Menneskemasse, som var stimlet sammen, og et begejstret „Længe leve vor brave Borgmester!“ lød fra alles Læber. Derefter drog et Musikkorps, spillende „Den tapre Landsoldat“, foran Toget op paa Torvet, hvor der udbragtes et tordnende Hurra af Borgerne, og under stadig kraftigere Ovationer naaede han endelig sit Hjem paa Gammelting. Her udbragte han et „Leve Kongen!“, der besvaredes med fornyet Begejstring, og Mængden spredtes, overbevist om, at Danskheden havde sejret.

¹⁾ Dannevirke 6./3. 1850. Esmarch. II. S. 55 flg.

Dagen efter, den 6. Marts, skrev Lassen følgende Brev til Tillisch. „Puh, kære, bedste Tillisch! Det er sku en drøj Tid; jeg faar næppe Lov til at stoppe en Pibe, langt mindre til at spise; men Gud være lovet, Komedien lige fra Aabenraa til ind i mit Værelse var og blev kun et Lystspil, ikke den allermindste Uorden er forefalden; Beskrivelsen staar i „Dannevirke“ for i Dag, den er ikke overdreven. Hør Du, det er virkelig rørende; jeg havde ikke troet at besidde deres Tiltro og Kærlighed i den Grad, og dog — Gud give, jeg ikke mere saa Haderslev. — At min Tale var smuk, forstaar sig af sig selv; men dog, i Alvor, jeg tror allerede at kunne overtage Garantien for, at der i Nordslesvig ikke skal ske den mindste Demonstration fra dansk Side. Befolkningen er fornuftig og dog usigelig taknemmelig. Bønderne sige til mig: „Siden De er kommen tilbage, kan vi, Gud ske Lov, se, at Danmark sejrer.“ Det er deres Velkomst — Jeg meddeler i Dag ikke noget til Bestyrelseskommissionen; jeg har ingen Tid og véd endnu ikke, om Magistraten og de deputeredes Collegium vil arbejde sammen med mig. De Narre! De kunde sku ærgre mig dygtigt ved at blive! Hidindtil have de ikke været hjemme, naar jeg sender Bud efter dem. De ere Satans i Knibe; igaar og i Dag bliver der næsten uafbrudt holdt Raad i den tyske Borgerforening. Overpolitibetjenten og Raadstuetjenerne have allerede erklæret ikke at kunne — og ville! tjene under mig; men Herre Gud, længe vare de dog ikke blevne. Det Nederlag kan jeg endda taale; jeg vil blive drillet paa en ganske anden Maade. — Gud velsigne Dig for Dit Venskab, de Timer, jeg har henlevet hos Dig, vare de lykkeligste, siden“

Selvfølgelig gik det, som Lassen havde forudset: baade Magistrat og Deputeret-Kollegiet viste ham passiv Modstand og maatte erstattes af andre Mænd. I et Brev til Tillisch af 22./3. siger Lassen, at han i Haderslev har forefundet et Had mellem Partierne, der ikke vil blive udslukt i det første Slægtled. —

IX. Den slesvigske Præstekrig.

Naar man vil bedømme de slesvigske Præsters Forhold til Opstanden, maa man nøje se paa dennes enkelte Afsnit. Nu fortone Begivenhederne sig til en sammenhængende Kæde gennem tre Krigsaar, men for de samtidige faldt de ud fra hinanden i skarpt afgrænsede Episoder, hver med sit særegne Ansvar. Disse Afsnit vare: Selve Revolten fra 24. Marts til 9. April, den danske Okkupation indtil 23. s. M., den fremmede Invasion og dens Følger op til 25. August 1849, og endelig Vaabenstilstands-Regeringen og de afsluttende Kampe 1850.

Ved Bedømmelsen af Gejstlighedens Forhold i første Afsnit beror alt paa Rejsningens Karakter og Berettigelse. Var den en uundgaaelig Nødværgeakt eller ikke? Selve Slesvigholstenerne protestere med Lidenskab imod, at deres Opstand kaldes Oprør, Revolution, og paa en vis Maade have de helt Ret heri. I Hertugdømmerne var der ikke ophobet Tønder nok til en ærlig Revolution, og det, der skete i Kiel Natten til den 24. Marts 1848, var kun en Embedsmands-Revolte, støttet af Overklasserne i Holsten og Sydslesvig, men uden virkelig Rod i den store Almenhed. Den 23. Marts om Aftenen forelaa der ikke en eneste udfordrende Regeringshandling fra dansk Side, og Holsteneren Carl v. Plessen var Minister for Hertugdømmerne.

Den 28. Januar havde Kong Frederik lovet at opretholde den administrative Forbindelse mellem de to Hertugdømmer, og den 23. Marts om Aftenen, kun et Par Timer før Oprørets Udbrud i Kiel og tiltrods for den slesvigholstenske Deputations revolutionære Krav, gik hans Statsraad ind paa at indkalde Hertugdømmernes Stænder til en Fællesforsamling, en Indrømmelse, som Frederik VI og Christian VIII ingensinde vilde have gjort. Den slesvigholstenske Opstand begyndte i Rendsborg den 18. Marts og tog fast Form Natten til den 24., medens den danske Nødværgeerklæring (Kongens Svar til Deputationen) først saa Lyset mere end 12 Timer senere.

Disse Kendsgærninger kunne ikke omstødes af nogen, og overfor dem falde alle slesvigholstenske Udsmykningsforsøg til Jorden. Hverken i statsretlig, national, borgerlig eller økonomisk Henseende havde Kongens Regering angrebet Hertugdømmerne; Befolkningens Hovedmasse følte sig heller ikke forurettet eller angreben, men levede lykkelig i den gamle Statspatriotisme, og Begivenhederne kom derfor ganske bag paa den jævne Mand. Det var Lederne og Overklasserne, som ved et dristigt Kup vilde virkeliggøre deres egne politisk-nationale Idealer og tilfredsstille deres egen Ærgærrighed.

Disse Forhold bestemte den provisoriske Regerings Færd. Uden fremmed Hjælp og folkelig Støtte turde den ikke træde i aabenlys Kamp med Kongen eller paa ærlig Vis vedkende sig sine Formaal; og medens den derfor i sin Proklamation lovede at værne om Landsfyrstens Ret, var Overlederen, Hertugen af Augustenborg, alt forud ilet til Berlin for at indkalde fjendtlige Bajonetter til denne Rets Bekæmpelse, og overfor Folket opfandt den Løgnen

om den ufri Konge og det herreløse Land for under Legitimitetens Maske at snigmyrde Befolkningens ældgamle Kongetroskab. Under dette falske Løsen forførtes Embedsmændene og Soldaterne, og Rendsborg Fæstning erobredes. Selv om der bygges 100 Rejsnings-Mindekirker i Landet, vil Forræderen, Prins Friedrich af Noer i dansk Generalsuniform, til evige Tider blive staaende i Historien som det mest levende Skændselsbillede paa disse Begivenheder.

Revoltens i Kiel stod ikke i fjærreste Forbindelse med Kongens Svar til den slesvigholstenske Deputation. Uafhængig af dette var den møjsommelig forberedt gennem lange Tider, og uafhængig af dette brød den ud. Førerne vidste kun alt for godt, at de ikke havde Ret; for dem gjaldt det om at faa Ret, at omskabe deres Ønsker til Magt. I dette Øjemed vare alle Midler gode, og Kongens Svår (i Lehmanns uforsigtige Affattelse) blev et nyt Vaaben i deres Haand. Ophidsede, uvidende og tankeløse Mennesker kunde for et Øjeblik indbildes, at den Konge, der lovede snart at opretholde Forbindelsen mellem Hertugdømmerne, snart at ophæve samme, handlede efter fremmed Indskydelse, var ufri, fangen, og endelig mente Førerne i hans sidste Erklæring desuden at finde den Grund til Selvtægt, som de saa haardt havde savnet, da de begyndte paa Selvtægten.

Saaledes turneret fik Løsenet om den ufri Konge en øjeblikkelig Magt. En Kamp imod hans Hær var ikke en Kamp imod ham, imod Ed, Pligt og Troskab, men netop for disse hellige Ting, imod hans Fangevogter: det danske Folk. At den nye Regering i Kongens Navn (men mod hans Villie og Interesse) havde hidkaldt fjendtlige Tropper og gjort Skridt til Slesvigs Optagelse i et fremmed

Statsforbund, behøvede Hoben ikke at vide, før den havde kompromitteret sig og stod overfor de nye Kendsgærninger. Den provisoriske Regering havde slaaet aandelig falsk Mønt, men falske Penge kunne ogsaa modtages og udgives af ærlige Folk, og det var netop det, der tilsigtedes.

I de første Dages heftige Anløb formaaede kun de færreste tyskdannede Embedsmænd at staa imod. Det var deres Studenterdrømme om et stort, enigt og frit Tyskland, deres Ungdomsidealer, der nu skulde føres ud i Livet, og over for al den Fremtidsherlighed brast de Baand, der knyttede dem til deres retmæssige Landsherre. Martsdunsterne tilslørede deres Pligtfølelse, og deres Sympathier bar dem over i Opstandens Favn.

Ogsaa Gejstligheden gik det paa denne Vis. Slesvigs Primas, den fromme og milde Chr. Fried. Callisen, en Olding paa 72, havde ikke Kraft til at dømme op imod Strømmen og skødes læmpelig til Side. „Der deutsche Mann fiel dem neuen Deutschthum zum Opfer!“ og Kirkens Tøjler grebes af den hensynsløse og ærgerrige Provst N. Nielsen i Slesvig, som uden Vaklen gav Edsbruddet Kirkens Velsignelse.

Om hans og hans Embedsbrødres Forhold til Opstanden er der i de senere Aar skrevet adskilligt¹⁾, og det sidste Indlæg²⁾ (af Pastor O. H. Weiland i Hostrup) udmunder endog i en ubetinget, om end tarvelig begrundet Forherligelse af deres Færd. Den slesvigholstenske Historie-skrivning har endnu ikke hævet sig op til en koldblodig

¹⁾ Se navnlig: K. Jansen: Die Haltung der schlesw.-holst. Geistlichkeit während der Erhebung. Kiel 1891.

²⁾ Die Geistlichkeit Schleswig-Holsteins während der Erhebung. Beiträge des Vereins für die schlesw.-holst. Kirchengeschichte. Kiel 1898.

Vurdering af Begivenhederne 1848—50. Alt, hvad der fra denne Side skrives herom, er mærkelig ukritisk og tendensiøst, men Mage til Landsby-Naivitet som den, der præger Hr. Weilands Afhandling, skal man dog søge længe om selv i „Schleswig-Holstein“. For ham er det tilstrækkeligt, at disse gejstlige viste sig som gode tyske Mænd, om de tillige handlede, som det sig sømmer kristelige Sjølesørgere og edsvorne Kongetjenere, kommer ikke i Betragtning. 1848 gik der Politik i den slesvigholstenske Landskirke, og denne uheldige Gæst synes endnu af og til at aflægge Visit derovre.

Enhver theologisk Kandidat, der modtog Kald i Hertugdømmerne, maatte enten for Provst eller Superintendent aflægge en Prøve i Prædiken og Katekisation, det saakaldte *Colloquium*, hvorefter han stedtes til Edsaflægelse. Edsformularen var foreskrevet ved kgl. Anordning af 5. Febr. 1742 og altsaa mere end 100 Aar gammel. Den fornyedes ved hvert Tronskifte, og den var ogsaa indkrævet i Slutningen af Januar 1848. Dens Hovedindhold var følgende:

„Efter at Deres Majestæt allernaadigst har kaldet og ansat mig N. N., saa lover og forpligter jeg mig til at fremme Deres Kongelige Majestæts Gavn og Bedste og af yderste Evne at afvende og forhindre al Skade og Tab. I Særdeleshed vil jeg af al Kraft og Formue vaage over, at Deres Kongelige Majestæts *absolutum dominium* (Enevoldsmagt), Souveræniteten og Arverettigheden over Deres Kongelige Majestæts Riger og Lande opretholdes uforanderligt og forplantes til Deres Majestæts retmæssige Arvetronfølgere, i hvilken Henseende jeg da ogsaa er skyldig og forpligtet at ofre Liv, Gods og Blod. Jeg vil ikke tilstede eller tillade, at nogen, det være, hvem det vil, paa nogen Maade, lønligt eller aabenbart, foretager, taler eller gør noget som helst farligt derimod; men saafremt sligt imod min Forventning skulde hændes og komme til min Kundskab, da vil jeg ikke alene straks og uden Sky modsætte mig saadant, men allerunderdanigst tilkendegive

Deres Majestæt samme . . . I det mig betroede Embede vil jeg allerunderdanigst rette og forholde mig efter min Bestalling saa vel som efter de af Deres Kongelige Majestæts Anordninger og Befalinger, der allerede ere udstedte eller herefter maatte blive udstedte, ligesom jeg vil skikke og opføre mig, som det sig bør og anstaar en ærekær og tro Præst og Tjener. Saa sandt hjælpe mig God og hans hellige Ord!¹

Hvorledes var det muligt at komme forbi denne Ed til Rejsningen? Den var jo som formuleret imod den slesvigholstenske Sag. Det var Kongen, deres Kouge, Danmarks og Hertugdømmernes Konge¹) (men ikke en Hertug), som disse Mænd havde svoret ubrødelig Troskab.²) Tilfældet med den augustenborgske Tronkræver, med den provisoriske Regering, med de tyske Hjælpetropper, ja selv Svikmøllen med de kongel. Udtalelser af 28. Januar og 24. Marts vare forud fordømte Disse gejstlige havde lovet en betingelsesløs Troskab. De vare aldeles ikke forpligtede over for et Slesvig eller et Holsten eller et Slesvigholsten, kun over for Kongen, og de havde forud lovet at anerkende

¹) Saml. hermed (C. F. Callisen: Anleitung für theol. Studirende und angehende Prediger. 1810. „In den Herzogthümern Schleswig und Holstein übt der König von Dänemark nicht blos die Majestätsrechte, sondern auch die Episcopalrechte aus . . . Er ist nächst Gott das höchste Haupt in geistlichen wie in weltlichen Sachen; er hat die höchste Gewalt über die Geistlichkeit, sowie das Recht in Kirchensachen zu befehlen und zu verbieten.“

²) De slesvigske Præster dengang stode nøjagtig i samme Forhold til Kong Frederik VII, som de nuværende staa til Kong Wilhelm II; Kongen var og er deres øverste Biskop. Herr Pastor Weiland vil derfor ikke have vanskeligt ved at komme til Klarhed over det historiske Spørgsmaal, som han nu tilslører, i Stedet for at oplyse. Hvis den preussiske Regering oprettede en Provinsregering for Slesvig, en anden for Holsten, vilde Præsten i Hostrup dog ikke gøre Oprør imod sin øverste Biskop og Konge; men hvorfor roser han da andre for en Gærning, som, udført nu, maatte hjemfalde til hans Afsky og Fordømmelse?

enhver Forordning og Forandring, som Kongen maatte finde for godt at foretage, altsaa ogsaa Ophævelsen af den administrative Forbindelse mellem Holsten og Slesvig. — Kun ved en Sofisme, kun ved at lade mere kongeligsindet end den Konge, de hadede, og kun ved at erklære, at deres Ed paabød dem at ofre Liv og Blod for en Enevoldsmagt, som selve Bæreren frasagde sig, kunde Provst Nielsen og hans Fæller for et Øjeblik omgive deres oprørske Færd med et Skær af Lovlighed. Var dette et Selvbedrag, eller var det noget langt værre? —

Kun i 16 Dage herskede Revolten i Hertugdømmet Slesvig. Efter Slaget ved Bov indsattes en dansk Regeringskommission, bestaaende af Amtmand Sponneck i Ribe, Konferensraad Kirstein og Borgmester Lassen i Haderslev, hvis fornemste Opgave blev at føre Embedsmændene tilbage til Pligt og Troskab. Alle, ogsaa alle Præster, modtog til Besvarelse et Skema med 7 Spørgsmaal om deres Forhold til den provisoriske Regering og deres fremtidige Stilling til den nedarvede Konge. Besvarelserne skulde afgives i Løbet af 24 Timer, og de indkom ogsaa før Slaget ved Slesvig. Omtrent alle Præster, selv stærkt tysk-sindede Mænd som Valentiner i Flensborg og Lorenzen i Adelby, afgave saa loyale Erklæringer, at de kunde forblive i Embede, og her forelaa altsaa en Troskabsfornyelse i bedste Form. Naar derfor tidligere Forfattere, deriblandt ogsaa Biskop Martensen i hans Sendebrev til Provst Nielsen, berømmer den slesvigske Gejstlighed for dens følgestreng og sammenhængende Optræden under Krigen, er dette baade en ufortjent Ros og en historisk Unøjagtighed. Da Kong Frederik i Midten af April red nord ud af Hertugdømmet, ledsaget af flere hundrede Bønder til Hest, havde

Flertallet af Landets Embedsmænd og Præster paa ny hyldet deres Arvekonge og Herre, og kun et nyt Troskabsbrud kunde føre dem tilbage til den holstenske Regering. Kun enkelte bortflygtede Embedsmænd fra Nordslesvig, deriblandt Provst Rehho ff fra Aabenraa, undgik at afgive en saadan Erklæring; men forøvrigt vovede kun Præsterne i Byen Slesvig (med Hadeby) og Domskolens Lærere, ledede af N. Nielsen og M. Baumgarten [og støttende sig til det opstillede preussiske Armeekorps bag Ejderen, at fastholde Martsstandpunktet ogsaa under den danske Besættelse. Nielsens Erklæring er dateret den 17 April, og Slaget den 23. forhindrede foreløbig videre Skridt imod ham. Disse Mænd dannede senere det uforsonlige eller intransigente Parti indenfor den slesvigske Gejstlighed.

Med Forbundstroppersnes Indmarche fornyedes hele Martsrøret, og selv den nu helt tanketomme Frase om Kongens Ufrihed sattes atter i Omløb. De oprørske Regeringer og deres Mænd kunde ikke undvære denne Fiktion, selv om den gennemskuedes af de enfoldigste og tilsidst maatte antage en helt fortvivlet Form: „Der König von Dänemark hält den Herzog von Schleswig-Holstein in sich gefangen!“ I deres vaandefulde Stilling midt imellem Legitimitet og Demagogi maatte Reventlow og Beseler klamre sig til denne indbildte Loyalitet, og medens den holstenske Hær med Fortvivlelsens Mod kæmpede imod de kongelige Tropper, dømtes holstenske Journalister i Tugthuset for Majestætsforbrydelse og Højforræderi imod Kong Frederik VII. De provisoriske Herrer bleve i Sandhed ved at være Hans Majestæts tro Oprørere til deres sidste, usalige Ende!

Efter Callisens Afskedigelse ordnedes den slesvigske

Kirkestyrelse paa en lidt anden Maade, idet Provst N. Nielsen i Juli 1848 udnævntes til Superintendent for de tyske, Provst Rehloff i Aabenraa for de danske Menigheder. Dermed havde de uforsonlige vundet Overtaget i Kirken; de fleste Præster anerkendte paany den provisoriske Regering, og imod de enkelte kongetro Mænd gik Statsmagten og Overhyrderne frem med skaanselsløs Strengthed. Alle de Værn, som den gamle Kongemagt havde bygget op om Præstembedets Ret og Anseelse, nedbrødes; de Mænd, der vilde blive deres Ed tro, afsattes uden Motivering, uden Lov og Dom og uden Ventepenge. De kastedes ligefrem paa Gaden, og Gensdarmer eller Soldater vare ved Haanden for at fuldbyrde Udsmidningen. I Oktober 1848, altsaa udenfor den egentlige Krigstid, modtog Pastor Karstensen i Dybbøl følgende Afskedspatent:

Die provisorische Regierung entlässt hierdurch den Herrn Pastor Kristen Karstensen seines Amtes als Pastor der Gemeinde Düppel. Schleswig, den 13. Oktober 1848.

Die provisorische Regierung.
Beseler. F. Reventlow.

Springer.

Den 22. Oktober modtog Pastor N. L. Feilberg i Ullerup et ganske lignende Patent, Rehloff overdrog Embedets Besørgelse til en Hjelpepræst, og holstenske Dragoner vare tilstede for at støtte Forandringen. Feilberg indgav nogle Dage senere et Andragende til den da oprettede Fællesregering med Bøn om enten at blive genindsat i sit Embede eller ogsaa at blive suspenderet med Bibeholdelse af Bolig og Embedsindtægter, indtil Anklage imod ham var rejst og Dom fældet; men i sin Svarskrivelse meddelte Fællesregeringen ham, at den havde stadfæstet hans Afskedigelse, og at han havde „at rydde og

rømme Pastoratet inden 10 Dage.“ „Undersøgelse og Dom var ikke til at opnaa, uagtet min Provst varmt anbefalede denne Side af mit Andragende, og saaledes var jeg af en Magt, der foregav at beskærme Indvaanernes Rettigheder, uden Lov og Dom berøvet mit Embede, gjort husvild og brødløs med Hustru og 7 Børn.¹⁾“

Paa samme Maade gik det Pastor Thies i Tolk, Otzen i Olderup, Höcker i Løgumkloster, Steffensen i Broager, Jep Hansen i Hjortkjær, PrahI i Skadst, Boesen i Fjellstrup, Lindenhahn og Hansen i Tyrstrup, medens Hertel i Moltrup, Jørgensen i Oxenvad og Boisen i Vonsbæk maatte flygte bort fra deres Menigheder for at undgaa militære Voldshandlinger.

Denne hensynsløse Fremfærd var vel skikket til at skaffe Ro, og det saa meget mere, som en kgl Proklamation af 15. Decbr. 1848 „gav enhver af vore trofaste Undersaatter det Tilsagn, at en tvungen Eftergivenhed over for Fællesregeringen ingensinde af Os skal blive betragtet som Affald fra undersaatlig Ed og Pligt.“ Dermed vare de egentlige Samvittighedskonflikter slaaede ned og en Tilbagevej til Kongens Naade genaabnet.

Men med 25. August 1849 blev Præsternes Stilling for Alvor vanskelig. De stode igen over for Valget mellem deres nedarvede Konge og Statholderskabets bedrøvelige Kongehertug, mellem Legitimitet og Oprør. Ligesom i Maj 1848 bleve de igen forpligtede til begge Sider, og hvorledes de end valgte, vilde de kunne beskyldes for Troskabsbrud. Den 29. August afholdtes et stort Møde af Præster og andre Embedsmænd paa Raadhuset i Slesvig

¹⁾ Af Feilbergs Ansøgning til Bestyrelseskommissionen. „Den danske Slesviger“ 3./10. 1849.

for at tage Stilling til Sagen. Stemningen var nedtrykt, en uhyggelig Tavshed sneg sig igennem Salen, kun Frygt og Forsagelse syntes at skulle komme til Orde, og en almindelig Faneflugt var at befrygte; men da rejste Pastor Michael Baumgarten sig og i en ildfuld politisk Tale lykkedes det ham endnu engang at samle Velærværdighederne til Kamp for „die Landessache“. Ganske i Rejsningens Aand søgte de at klare sig ud af den tilspidsede Konflikt ved en ny Tvetydighed: de valgte tilsyneladende paa én Gang baade Oprøret og Legitimiteten, og med Superintendent Nielsen i Spidsen erklærede 195 gejstlige, at vel var Statholderskabet (i Kongehertugens Navn) deres lovlige Øvrighed; men ikke desmindre vilde de — efter dettes nærmere Anvisning — lyde Bestyrelseskommissionen (i Kongens Navn), „indtil det forlanges af os, at vi skulle medvirke til Slesvigs Indordning under Danmark og Adskillelse fra Holsten.“

De gejstlige Hyrder vare meget langt borte fra Bibelens simple Lære om at være den foresatte Øvrighed underdanig. Deres Lydighed gjordes afhængig af rent politiske Hensyn, de vare nu engang komne i Drift paa det oprørte Tidshav og førtes med ustandselig Konsekvens dybere ind i vildsomme Forviklinger. En Maaned efter stode de over for et nyt Dilemma, der maatte tynges endnu haardere paa den præstelige Samvittighed. Bestyrelseskommissionen forbød den oprørske Kirkebøn: „For Fyrsten og al Øvrighed“, og Præsterne maatte altsaa falde tilbage til den Formel, der sammen med Eds-aflæggelsen var foreskrevet den 1. Febr. 1848: „Gud velsigne vor allernaadigste Konge, Kong Frederik VII, og hele det kongel. Arvehus.“ Skønt næsten alle disse Præster

havde svoret Kongen ubrødelig Troskab og for 18 Maaneder siden Søndag ud og Søndag ind gentaget denne Bøn, erklærede nu 197 (af omtrent 210), at det stred imod deres Retsfølelse at bede saaledes, og at de ligesaa lidt fra Prædikestolen kunde offentliggøre de Anordninger, der af Bestyrelseskommissionen udstedtes i Kongens Navn.

Atter gik Pastor Baumgarten i Spidsen. I et fanatisk Flyveskrift¹⁾ erklærede han, at den kongelige Edsformular var indsmuglet af Danskerne, at ingen Kristen kunde aflægge en saadan Ed (hvad han dog selv havde gjort for halvandet Aar siden), at hans Løfte kun gjaldt Staten (∴ Schleswig-Holstein), ikke Kongen, at deres Hertug, ligesom Knud Lavard fordum, var bleven slaaet ihjel af Københavnerne, og at han for dem kun kunde genopstaa og finde Lydighed som „Herzog von Schleswig-Holstein!“ — og disse Fanatismer fremføres med en agitatorisk Kraft, med en gammeltestamentelig Pathos, der er uforlignelig. Præsten paa Friedrichsberg paakalder ikke alene Moses og Profeterne, David, Jesu Sirach og Johannes Aabenbaring til Støtte for sit Troskabsbrud, han gør det ikke alene af med den apostoliske Lydighedslære, men han løfter endog Rejsningen op til et slesvigholstensk Theokrati, der benaades af Jehovas „Silberblick“, der har Ret ud- og indad, ned- og opad, ja helt ind i den syvende Himmel, og fra dette høje Stade slynges sluttelig Bannet ned over Bestyrelseskommissionen, der har „iført sig Forbandelsens Skjorte.“ (Ps. 109, 18.)

I et Brev til Provst Nielsen gav Grev Eulenburg følgende Svar paa disse Fraser. I Kongeriget Preussen

¹⁾ M. Baumgarten: Die verbotene Fürbitte. 1849. S. 26, 49 o. fl. a. St.

holdes Bøn for Kongen i alle Kirker, uden at det kunde falde nogen Præst ind at bede specielt for Markgreven af Brandenburg eller Hertugen af Pommern. Kong Frederik VII erkendes her af alle som Landsherre, og dog kan Gejstligheden ikke bede for ham eller bekendtgøre de Befalinger, der udstedes i hans Navn. Og hvorfor kan den ikke? Fordi den beherskes af politisk Fanatisme, fordi den har slæbt med sig ind i Kirkerne statspolitiske Spørgsmaal, der hverken høre hjemme eller kunne afgøres der.

I Protesten af 15. Oktbr. 1849 foreligger der en utvetydig Lydighedsnægtelse paa et enkelt bestemt Punkt. 197 Præster nægtede at afskaffe den oprørske Kirkebøn og fra Prækestolen at oplæse Regeringsordrerne, hvorved disse først fik Retsvirkning. Men forøvrigt er der en Hage ved denne som ved omtrent alle de utallige Protester, Slesvigholstenerne opbyggede sig med at udsende. De 196 af disse Præster glemte mærkværdig nok at sende deres Protest til den Regering, de protesterede imod, og nøjedes med at offentliggøre den i „Alt. Mecur“. Dette var en velbetænkt Fejghed. Om ikke af Princip, saa af Nødvendighed hyldede Regeringen i Flensborg Trykkefrihed. Dens egentlige Pressefjender fandtes i Holsten og Hamborg, og da den ikke kunde naa dem, vendte den saa længe som muligt det døve Øre ogsaa til Skriverierne nord for Ejder. Det var almindelig bekendt, at den ikke tog Notits af Avisartikler, og med Sindsro kunde Præsterne derfor affyre deres Protest i Altonabladet. Kun den 197de blandt dem, Pastor Haack i Hadeby, var modig nok til at sende sin Erklæring direkte til Regeringskontorerne i Flensborg, og Svaret blev: hans øjeblikkelige Afskedigelse. — Ad en lang Omvej naaede Hævnen hans Fæller.

I Slutningen af Oktober 1849 kæmpede Tillisch og Eulenburg haardt om Genindsættelsen af to nordslesvigske Embedsmænd, Pastor Boesen i Fjelstrup og Degn og Skolelærer Juhl i Høptrup, og Udfaldet af denne Kamp fik en skæbnsvanger Betydning for hele den slesvigske Gejstlighed.

Ulrik Sekmann Boesen var født i Faaborg 1797 og kaldedes 1826 til Præst i Nørre Løgum. Senere forflyttedes han til Oxenvad-Jels og 1846 til Fjelstrup i Haderslev Provsti. Han var en overlegen Personlighed, en gammelkristelig Præst, en samvittighedsfuld Sjælesørger og Lærer. Som Slesvigs Biskop vandt han senere baade Venner og Fjender for sig,¹⁾ og mangen Slesviger vil endnu med Glæde og Hjemve mindes hans høje og statelige Skikkelse, medens han i de blomstersmykkede Skoler forvandlede Visitatsen til en Fest, lige kær for gamle og unge, med Forstaaelse og Hjærtelag fra begge Sider. Igennem mere end 20 Aar havde han levet sig ind i det brogede slesvigske Liv og faaet Folk og Ungdom kær. Han var sin Menigheds Hyrde og Ven; men han var ingen Partigænger, og han blev det aldrig. Med sine Embedsbrødre talte han Tysk lige op til 1849, og ingensteds vil man finde hans Navn indblandet i den politiske Strid før Krigen.

Denne Mand blev Genstand for Forfølgelse fra den provisoriske Regerings Side. 18. Maj 1848 ankom Regeringsraad Harbou og Krigsminister Jacobsen til Haderslev

¹⁾ I Zeitschrift etc. 19. B. S. 82 skriver Provst Carstens i Tønder om Boesen som Biskop: „Seine unparteiische Wirksamkeit hatte mehr und mehr Anerkennung gefunden. Die Grundtvigianer opponirten ihm am meisten.“

for paa ny at tage den nordslesvigske Embedsstand i Ed; Provst Jansen havde tilkaldt alle Præster, men Boesen nægtede at fremstille sig for Kommissærerne. Han (tilligemed Præsterne i Aller, Bjert og Vonsild) erklærede kun at ville efterkomme den nye Regerings Anordninger, „for saa vidt disse ikke stred imod den Lydighed, han skyldte sin Konge.“ Men dette Svar var ikke tilfredsstillende, og de truedes alle med Afskedigelse. Imidlertid kæmpedes der med afvekslende Lykke, og Stillingen blev snart meget vanskelig for de tro Embedsmænd i Haderslevne. Den kongel. Hær havde bortført adskillige slesvigske Præster, mistænkte for Spionage, og Fjenden truede med at gøre Gengæld. Boesen udpegedes som det første Offer, hvorfor han søgte og fik Orlov i nogle Uger, og forlod Slesvig med den danske Hær i Slutningen af Juni. Men allerede 3. August, efter 5 Ugers Orlov, afskedigede den provisoriske Regering ham uden Varsel, uden Forklaring og uden Ventepenge; 7. November godkendtes denne Afsættelse af Fællesregeringen, og han fik samtidig Tilhold om at rydde Præstegaarden i Løbet af 24 Timer, hvilket kun var muligt ved Menighedens Hjælp. 22. December udnævntes Pastor Christian Petersen i Hellevad-Egvad til hans Eftermand, men først den 22. Febr. 1849 kunde denne tiltræde Kaldet.

Her forelaa en utvivlsom Retskrænkelse. Men uagtet Boesen personlig indfandt sig hos Bestyrelseskommissionen i Flensborg, uagtet Grev Eulenburg fattede Interesse for ham, uagtet Menigheden i Fjelstrup enstemmig bad om at faa ham tilbage, og Pastor Petersen prækede for tomme Stader, lykkedes det ikke Tillisch at overvinde de to andre Kommissionsmedlemmers principmæssige Mod-

stand. Boesen opslug da sin Bolig hos Sognefoged From i Fjelstrup og øvede præstelig Virksomhed i hans Hjem. Men i Oktober fornyede Menigheden sit Krav. Alle Sognets Husfædre (maaske paa to nær) erklærede, at de hverken vilde besøge Kirken eller gaa til Herrens Bord, saa længe Pastor C. Petersen vedblev at være deres Sjælesørger, og Tillisch optog da Sagen paa ny.

Men atter stillede Eulenburg sig afvisende. Han indrømmede gærne, at den provisoriske Regerings Afskedigelser vare foretagne ud fra et Partistandpunkt og gennemgaaende uretfærdige, ikke mindst i det foreliggende Tilfælde; men han hævdede lige saa bestemt, at Pastor C. Petersen var lovlig kaldet og indsat til Præst i Fjelstrup, og at Regeringen ikke kunde fjærne ham derfra uden at gøre sig skyldig i den samme Uret, som den dadlede hos sin Forgænger. Sluttelig henvistes Spørgsmaalet til Hodges' Voldgift. Sagens Akter oversattes paa Fransk, og de to Herrer forelagde hver sin Opfattelse. Tillisch forlangte uden videre, at Boesen skulde genindsættes i sit lovlige Embede; Eulenburg stillede derimod følgende Spørgsmaal: Er Pastor Boesen ulovlig afskediget, og hvis dette er Tilfældet, hvilke Midler har Bestyrelseskommissionen da til at gøre denne Uret god igen?

Hodges's Afgørelse er dateret den 2. Novbr. 1849. I hans vidtløftige Skrivelse hedder det: Da Boesen havde lovlig Orlov, da han ved en Fraværelse paa 5 Uger ikke kan beskyldes for at have overskredet samme, da han havde draget Omsorg for Embedsforretningernes Varetagelse af en Nabopræst, og der altsaa ikke forelaa nogen Nødstilstand, ja da hans Eftermand først udnævntes omtrent 6 Maaneder efter hans Afskedigelse, og endelig, da

han hverken er bleven indvarslet til at møde i sit Embede eller endog har været vidende om, at han skulde afsættes, saa anser jeg hans Afsættelse og Petersens Udnævnelse for lige ulovlige og dømmer herved Bestyrelseskommissionen til at genindsætte Pastor Boesen som Sognepræst i Fjelstrup. Nogle Dage efter udfærdigedes Boesens nye Kaldsbrev, forsynet ogsaa med Hodges' Underskrift, og Pastor Petersen afskedigedes med Ventepenge.

Ifølge Vaabenstilstands-Konventionen havde Regeringen utvivlsom Ret til at foretage denne Art Handlinger, og det maatte anses for en Hensynsfuldhed, om den forskaanedes Superintendent Reihoff for at kassere sit eget Værk. Men alligevel mødte han selvfølgelig op med en lidenskabelig Protest imod denne Overtrædelse af den „slesvigholstenske“ Kirkeret, og Provsten i Haderslev, Pastor Hans Peter Prahll i Øsby, gjorde Mine til at følge ham. Denne Mand var af ren dansk Æt, og hans Frafald fra vor Sag derfor dobbelt beklageligt. Hans Fader, Bornholmeren Peter Prahll, havde først været Præst i Sommersted, hvor han giftede sig med Jomfru Holm fra Refsø, senere i Vedsted, hvor Sønnen fødtes, og fra 1809—31 Provst i Tønder. Han var en flittig dansk Forfatter med aabent Blik for vort Sprogs Ret; men Sønnen havde under sit Universitetsliv' indsuget ganske andre Synsmaader. 1840 ansattes han som Sognepræst i Øster Løgum, og 1848 lod han sig af den provisoriske Regering forfremme til det store Kald i Øsby og til konstitueret Provst i Jansens og Hertels Sted. Det maa dog antages, at han 1849 endnu ikke havde gjort et endeligt Valg mellem Tysk og Dansk; thi da Svenskerne i August gik i Land ved Aarøsund, hilsende han dem med store Danebrogsflag, og da Boesen netop

ved ham skulde genindføres i sit Embede, gjorde han vel nogle Ophævelser, men faldt øjeblikkelig til Føje, da Amtmand Johannsen meddelte ham, at en Vægning i dette Tilfælde vilde have hans egen øjeblikkelige Afskedigelse til Følge.

Men dette var kun Galgenfrist. Nogle Dage efter stod han overfor en Sag af lignende Art, og haardt trængt af sine Partifæller lod han sig forlede til aabenbar Modstand imod Regeringen.

Engang i Sommeren 1848 udsendte de provisoriske Magthavere en Trop Dragoner for at fængsle Degn og Skolelærer Juhl i Hoptrup og føre ham som politisk Fange til Rendsborg. Ved en hurtig Flugt undgik han vel Soldaterne, men først med Vaabenstilstanden i Malmø vovede han sig tilbage til Hjem og Kald. Han havde dog ikke været i Virksomhed mere end tre Dage, før Amtmand Bruhn i Haderslev afsatte ham uden Undersøgelse og Dom, og nogle Uger senere kaldede det provisoriske Visitationarium Lærer Philip Møller i Kvistrup (født i Jægerup) til hans Embede, uden at dette havde været opslaaet ledigt. Baade Afskedigelse og Kaldelse vare derfor lige form- og lovløse.

Allerede 1. Oktober 1849 forlangte Tillisch, at Juhl skulde genindsættes i sit lovlige Embede, „eftersom han er en af Beboerne elsket og agtet Mand og af disse ønskes tilbage, medens derimod hans Efterfølger bibringer Børnene Anskuelse og Meninger, som ikke stemme med Forældrenes, og derfor kun bidrager til at føre Splid og Uenighed ind i Folket.“ — Men da Eulenburg ogsaa her gjorde Modstand, indstilledes Spørgsmaalet til Hodges' Voldgift. Hans Kendelse er dateret 29. Oktbr. og heri

hedder det: Da den eneste Grund til Juhls Afskedigelse var hans Flugt, da denne kun skete for at undgaa et Fængselsophold i Rendsborg, og da det ved 111 Sognebeboeres og Amtmand Johannsens Vidnesbyrd er godtgjort, at Dragonerne indfandt sig i hans Hjem for at fængsle ham, saa erklærer jeg herved hans Afskedigelse for ulovlig og Møllers Kaldelse for formløs, og det paalægges Bestyrelseskommissionen at genindsætte Juhl i hans Embede.

Juhl modtog da et nyt Kaldsbrev, og Møller afskedigedes med Ventepenge; men herimod rejste baade Provst Prahl og Lærer Møller sig. Den første nægtede at indføre Juhl i Embedet og den sidste at rømme Degneboligen. I omtrent 10 Uger forstod Provsten at hale Tiden ud, Skoleinteressenterne i Hoptrup maatte tre Gange henvende sig til Regcringen i Flensborg for at faa deres lovlige Degn, og kun gennem Provstens Afskedigelse lykkedes det Kommissionen at skaffe Juhl Ret. Prahl afsattes som Provst og Præst den 10. Januar 1850, og samtidig overdroges Provsteforretningerne til Pastor Boesen i Fjelstrup.

Imod denne Embedsforandring rejstes en farceagtig Larm. Den 17. Januar samledes 17 af Provstiets Præster i Haderslev og enedes om at sende Provst Boesen en Art Mistillidsvotum eller Formaningsskrivelse, fuld af forskruet Pathos og taabelige Beskyldninger imod Bestyrelseskommissionen. Efter først at have sagt ham nogle Komplimenter for hans Forhold som Præst og Embedsbroder hedder det i Skrivelsen:

„Uden Dom og Ret, blot fordi han vilde værne om sit Embeds Rettigheder til Beskyttelse af en uskyldig angreben Tjener i Skolen g Kirken (Ph. Møller), er Provst Prahl bleven udvist af sit Embede

af en Regering, i hvilken kun een Mand tilhører vor Landskirke.¹⁾ Dette har ramt os haardt, ikke alene fordi vi derved have mistet en kær Embedsbroder, men ogsaa og især fordi vi derved have maattet være Vidne til en Forsmædelse af Christi Kirke, til dens helligste Rettigheders Nødtrædelse under Fødder. Berøves Kirken saaledes sine sidste Rettigheder, stilles den saaledes under Statens Jærnscepter for at gøres til en æreløs og foragtet Trælkinde for skiftende verdslige Fordele, da tør Præsten allermindst unddrage sig Udøvelsen af sin helligste Pligt: af alle Kræfter at beskytte Kirkens krænkede Rettigheder. . . . Derfor henvende vi denne Bøn til Dem: Tilsted ikke, at Kirken krænkes i sin Ære og i sin Ret, afstaa fra selv at række Haand til en saadan Formastelse imod Herrens Ejendom! Ogsaa De er dyrekøbt, bliv De ikke Menneskenes Tjener! Giv Deres Udnævnelse tilbage i de Mænds Hænder, som herved have forøvet et Ran af Herrens uafhængelige Rettigheder. Forskaan Kirken og Menighederne for den Forbandelse, der nødvendigvis maa fremgaa af et saadant Niddingsværk, forskaan Menighederne for den Forærgelse og den Samvittighedsforvirring, som maa fremkaldes, naar Kirkens Tjenere taale, ja fremme slig Uret! etc.“²⁾

Med Rette maa man spørge: Hvad havde den ugudelige Regering da bedrevet? Hvori bestod dens „Ran af Herrens uafhængelige Rettigheder, dens Forsmædelse af det helligste, det Niddingsværk, der truede med at nedkalde Himlens

¹⁾ Hermed sigtes til, at Grev Eulenburg tilhørte den unerte, Oberst Hodges den anglikanske Kirke.

²⁾ Se Esmarch II. S. 63. Dannevirke 28./1. 50. Smlgn. Weiland a. St. S. 71, der afgiver en god Maalestok for Fortielsen i den slesv.-holst. Historieskrivning. De 17 protesterende Præster vare følgende: J. H. Strodtmann, Schlaikier* og P. H. Godt* i Haderslev, W. C. Fehr i Stepping, J. Müller* i Vonsbæk, C. E. Müller i Hammelev, A. D. Grauer* i Moltrup, C. A. Valentiner* i Tyrstrup, P. H. Schmidt* i Hejls, A. Schumacher* i Oxenvad, C. Meyer i Vilstrup, L. Petersen i Hoptrup, A. D. Boysen i Starup. S. Andresen i Magstrup, L. Jessen i Øddis, F. C. Hansen i Aastrup, H. P. Ebeling i Halk. — De med * betegnede vare provisorisk kaldede. Provstiets 7 øvrige Præster deltog ikke i Demonstrationen, deriblandt den gamle Provst Jansen i Haderslev.

Forbandelse over Nordens Menigheder?“ — Jo, den havde afskediget en uregelmæssig kaldet og midlertidig udnævnt Provst, og det ikke fordi han var ivrig i Troen, men fordi han var ivrig i Ulydighed. Man skulde have troet, at „Hydraen“ i Flensborg havde forfalsket Naademidlerne og skændet Alteret, og saa havde den kun paalagt den kirkelig-administrative Embedsmand Provst Prahll i Øsby at hjælpe en forfulgt Skolelærer til hans lovlige Kald; men det tillod den fromme Mands Samvittighed ham ikke.

Hvad var her i det hele at gøre Ophævelser over fra et kirkeligt Synspunkt?

I 24 Aar havde Provst Boesen været Præst i Nord-slesvig; han var ikke een, men to Gange kaldet af en lovlig Regering, baade som Menneske og Præst skattedes han af læg og lærd, og under Krigstidens Brydninger havde han vist den størst mulige Forsonlighed. — Efter 8 Aars præstelig Virksomhed i et andet Amt havde Provst Prahll af en selvgjort Regering ladet sig kalde til det fedeste Embede i Provstiet; efter den augsburgske Konfession var han end ikke lovlig kaldet, „*rite vocatus*“, men tværtimod „ohne ordentlichen Beruf“, et Surrogat i vanskelige Tider for en ret Præst og Provst; thi hvilken konfessionel Ret havde Advokat Beseler og Godsejer F. Reventlow til at udnævne Provster? Og tilmed var han kun konstitueret, og dog skulde det være en Forsmædelse for Christi Kirke, et Ran, et Niddingsværk, at erstatte denne Mand med Provst Boesen! —

Og hvorfor talte de 17 Præster først nu? 1848 havde den provisoriske Regering bortjaget henimod et Dusin Præster uden Lov og Dom, uden Varsel og uden Ventepenge, alene fordi de holdt fast ved Ed og Troskab.

Var dette da ikke en langt haardere Krænkelse af Kirkens Rettigheder, og hvorfor havde de ikke alt dengang protesteret imod en saa grov Mishandling af ærlige Embedsbrødre? Og hvorledes turde Mænd som Grauer i Moltrup, Schumacher i Oxenvad og Müller i Vonsbæk beskyldte Boesen for at stifte Forargelse og Samvittigheds-Forvirring i Kirken? Hver Gang disse Præster selv traadte frem for Alteret, stode de som et Forargelsens Tegn for deres Menigheder, netop fordi de af den ulovlige Regering havde ladet sig kalde til Embeder, som lovligt tilhørte deres lovløst fordrevne Embedsbrødre. Hvis noget kunde kaldes Ran, maatte det vel nærmest være deres egne Embedsstillinger, og med deres Deltagelse falder der et komisk Lys ind over hele Optrinnet. Boesen havde let ved at svare paa Spørgsmaalet: „Hvem stifter Forargelse og Samvittigheds-Forvirring i Kirken og Menighederne?“¹⁾

Foreløbig overhørte Bestyrelseskommissionen ogsaa de „syttens“ Skældsord, uagtet de forelaa i en Skrivelse til Provst Boesen og altsaa ikke blot offentliggjordes i Aviserne. Kun modstræbende lod den sig drive ind i Præstekrigen.²⁾ Saalænge som muligt søgte den at undgaa en Retskamp med den førmartslige Gejstlighed, der, støttet til den opsætsige Overret, kunde berede den store Vanske-

¹⁾ Titelen paa hans Gensvar, der udkom i 2 Oplag. Haderslev. 1850. Se ogsaa: E. Boesen: Den slesvigske Biskop U. S. Boesen. København. 1868.

²⁾ Den 12./2. 1850 skriver Tillisch til Premierminister A. V. Moltke: „Gejstligheden i Nordslesvig har ikke henvendt sig til os med nogen Protest, og vi have derfor besluttet ikke at tage nogen Notice af de Erklæringer, som indrykkes i de offentlige Blade, men at udsætte videre Forholdsregler, indtil det maatte vise sig, at nogen eller flere af dem i Gerningen ville vise sig genstridigen.“

ligheder; end ikke Tillisch' Ønsker gik videre end til at se de provisoriske Bestallinger kasserede og de fordrevne genindsatte, og naar de slesvigholstenske Historieskrivere nu fremstille Bestyrelseskommissionen som den angribende Part, er dette at vende op og ned paa de historiske Forhold. Lige fra den første Dag havde Præsterne udfordret Regeringen. De vilde denne Kamp, og de vilde den af rent politiske Grunde. Saasart Ebben løb ud i den national-politiske Strid, søgte de at omdanne denne til en Kirkekamp imod ugudelige Forfølgere, vel skikket til atter at vække Genlyd i Tyskland og Ophidselse i Hertugdømmerne. De „sytten“ have allerede givet os en Forsmag paa denne Kampmaade, og en Uge efter kom den til fuld Udvikling. Baumgartens Lære om det slesvigholstenske Gudsrige (Theokrati) slog an, og det var ikke Sindsforvirring, men Konsekvens, da den flensborgske Pastor Hartz fra St. Nikolaj Kirkes Prækestol erklærede Jesus Christus for en Schleswig-Holsteiner!

Med Provst Rehhoffs Fald den 21. Januar 1850 kom Stormen. I seks Maaneder havde denne Mand pønset paa ved alle Midler at krydse Bestyrelseskommissionens Befalinger. Ufortrøden vedblev han at bede den forbudte Kirkebøn. Som vi have set, protesterede han ikke alene imod J. Hansens Genindsættelse i Hjortkjær, men imod alle Embedsforandringer i Nordslesvig, ja paa Grund af hans Obstruktion maatte Pastor Karstensen i Dybbøl endogsaa af Amtmanden alene og i en Skolestue indføres i sit Embede. Men selv da Rehhoff negtede at træde i Forretningsforbindelse med den nye Magistrat i Aabenraa og offentlig vedgik sin Ulydighed, vovede Kommissionen ikke at skride til hans Afsættelse, før hans Sag havde

været forelagt Kong Frederik VII. Rehhoff faldt for en Kongedøm, og hans Embede som Provst og Superintendent overdroges til Pastor Jep Hansen i Hjortkjær, en from og ærlig, om end noget sær og gammeldags Mand.

Dermed var Maalet fuldt. Alle Præster i de to Superintendenturer tilsagdes at møde henholdsvis i Aabenraa og Slesvig den 28. Januar for ved en enstemmig og tordnende Protest at overvælde den forhadte Regering og gøre en Ende paa disse „aller Sittlichkeit Hohn sprechenden Zustände!“ — Men Dagen kom med et forrygende Snevejr, Flertallet af Velærværdighederne foretrak at blive inden Døre, og Demonstrationen tabte en Del af sin Kraft.

I Aabenraa mødte kun 8 Præster; men — som til Gengæld — vedtog de en Erklæring, der havde baade Næb og Kløer. Efter i stærke Ord at have omtalt den Vilkaarlighed parret med Haan, den uhørte Adfærd, som Bestyrelseskommissionen havde udvist imod Kirken (3: imod seks provisoriske Præster og en provisorisk Superintendent), føle de sig tvungne til at erklære følgende:

„Da vi tro nu at have naaet den Grænse, til hvilken vi i Følge vor første Erklæring (dat. 22. Aug. 1849) have kunnet vise Lydighed, saa tør vi ikke længere efterkomme Bestyrelseskommissionens kirkelige Anordninger og navnlig ikke anerkende den nyindsatte, foreløbige Superintendent og de nyindsatte Provster; tvertimod anse vi os for Gud og vor Samvittighed forpligtede til herved at nedlægge Protest derimod. Følgerne af dette vort sidste Skridt falde paa de Mænds Hoveder, som

have tvunget os dertil.“¹⁾ — Dette var en formelig Opsigelse af Lydighed, et Fejdebrev til Regeringen, og de 8 Herrer maa have haft en klippefast Tro paa de hollandske Vaabens endelige Sejr.

Protesten i Slesvig undgik vel den ligefremme Lydighedsnegtelse, men er forøvrigt yderlig udfordrende. Som Indledning meddeler den, at „ingen af de kontraherende Magter, Danmark, Preussen og England, havde Ret til at bestemme noget over os, og derfor ere Vaabenhvile-Aftalerne af 10. Juli uden Retsvirkning.“ — Det er atter Baumgartens theokratiske Tanker, der dukke frem. Landets legitime Hersker, Kong Frederik VII, og Hans preussiske Majestæt, der holdt Halvdelen af Landet militært besat, skulde ikke have Lov til at tale et Ord med i Laget; det var Retsideen, først og fremmest Præsternes sædelige Retsbevidsthed, der skulde være Normen, og derfor kunde disse Præster paa theokratisk Vis løse sig selv fra Ed og Pligt og anvise Magten dens Bane. Derfor Ve over Bestyrelseskommissionens rets- og samvittighedsløse Regimenter:

„Maalet er fuldt, aldeles fuldt! . . . Som Christi Kirkes Tjenere protestere vi formelig og højtidelig imod alle de Forholdsregler, ved hvilke Menighederne krænkes paa det groveste i deres helligste Rettigheder og dyrebareste Goder, ved hvilke Præster og Lærere lovstridigt og voldsomt fjernes fra deres Embeder og andre indsættes i deres Sted; ved hvilke Guds Huse blive øde,

¹⁾ Alt. Mercur. 1850. Nr. 35. Esmarch. II S. 66. „Dannevirke. 1850, Nr. 19. Underskriverne vare: Prehn i Bjolderup, Momsen i Nørre Løgum, Kaftan og Posselt i Løjt, L. Poulsen i Øster Løgum, G. Petersen i Hellevad og Diakonerne Petersen i Ullerup og Raben i Aabenraa.

Skolerne lukkes og Ungdommen overgives til Forvildelser; ved hvilke overhovedet hele den kirkelige Bestyrelse i Nordslesvig forstyrres og gøres umulig, og maa vi saa meget mere nedlægge Protest imod alle disse Voldshandlinger, som to af Bestyrelseskommissionens Medlemmer ikke tilhøre vort Trossamfund.“¹⁾

De slesvigske Præster savnede i Sandhed ikke Pathos. I et samtidigt Hyrdebrev fra Provst N. Nielsen¹⁾ hedder det: „Ud med Bønnens Sværd, som ingen Stormagt kan holde i Skeden! Bed, bed i Gaarde, Hytter og Lønkamre for den voldførte, nordslesvigske Kirke!“ Og i et Præstebrev til „Alt. Mercur“ (31. Jan. 1850) anvendes endog Psalmistens Ord paa Bestyrelseskommissionens Kirkestyrelse: „Svinet fra Skoven roder om den (Kirken), og vilde Dyr paa Marken afæde den.“ (Ps. 80, 14.) — Men det er alligevel ikke nødvendigt at sige ret meget til alle disse stærke Ord. Ingen af de afskedigede syv — Provst Rehhoff undtagen — havde forstaaet at samle sig en Menighed i Nordslesvig, og ikke 2 Procent af Befolkningen vilde have rejst sig op for at beholde dem. Hele Fjelstrup Menighed negtede at betjene sig af Pastor Chr. Petersen som Præst og Sjælesørger; ved sin Tiltrædelse havde Pastor Grauer i Moltrup talt for to Personer og ved sin Afsked for tre Koner og sit eget Tyende. I Vonsbæk var Altergangen ganske ophørt, og fra Oxenvad-Jels bestormedes Bestyrelseskommissionen med Andragender om at blive Pastor Schumacher kvit, der synes at have været særlig uheldig og kun støttedes af en 5—6 tysk-sindede Gaardmænd. Nøjagtig det samme havde været

¹⁾ Esmarch, II, S. 67-78. „Dannevirke“ for Februar og Marts 1850 har en Række velskrevne Artikler om Præsteoprøret.

Tilfældet i Hjortkjær, hvor en anden Grauer var bleven „valgt“ med otte Stemmer. Pastor Axelsen i Dybbøl havde slet ingen Menighed, og Sognefolkene i Ullerup forlangte, at Pastor Fr. Petersen først skulde legitimere sig som deres rette Præst, før de vilde yde ham Tiende.

Protesten var en „Entrüstungs“-Komedie af den tarveligste Art. Medens de afskedigede Præster fyldte tyske Aviser med Veklager over de tomme „Guds Huse, som rodedes øde af Vilddyr“, fyldtes, ja overfyldtes netop disse Kirker af de samlede Menigheder, der i from Troskab sloge Kreds omkring deres lovlige Sjølesørgere. Alt, som de genindsattes: Boesen, Karstensen, Feilberg, Hansen, Høcker, Boisen, Steffensen, Hertel, Jürgensen, hentedes de under store Højtideligheder i Triumf tilbage til deres Kirker, hele Menigheden stormede dem i Møde, og under Glædestaarer tilvinkedes dem „Velkommen“ fra Gaarde og Hytter! Med en ulidelig Afsmag maa Grev Eulenburg have læst Præsteprotesterne, da hans Bord netop i de samme Dage fyldtes med Takskrivelser for disse Præsters Fjernelse. Fra Fjelstrup indkom — for blot at nævne nogle Eksempler — en Takadresse med 133 Familiefædres Underskrift, fra Hjortkjær med 156, fra Løgumkloster med 196, fra Oxenvad med 150, fra Tyrstrup med 207.

Og disse Adresser toge Bladet fra Munden. I en Udtalelse fra de „bosiddende Mænd i Dybbøl Sogn“ (110) hedder det: „Dersom nogen siger, at Guds Rige og Christi Kirke her har lidt Vold og Afbræk derved, at vi have faaet vor gamle Præst og Sjølesørger tilbage, saa taler han Løgn, og der er ikke Sandhed i ham. Tvertimod, skal der tales om Vold imod Guds Rige og Afbræk for Christi Kirke her i vor Menighed, da blev saadant forøvet

den Gang, da den provisoriske Regering berøvede os vor gamle Præst og skikkede os i hans Sted en anden, som vi ingen Tillid havde til, og som kaldte dem Venner, vi kalde Fjender. I hans, den provisoriskes, Tid stod Guds Hus tomt, og Sakramentet blev forsømt. Kirkevæsen, Fattigvæsen og samtlige Sogneanliggender, hvori Præsten skulde deltage, besørgeades uden hans Deltagelse — alt sammen, fordi ingen vilde have med ham at gøre; men saa snart vor gamle Præst blev given os tilbage, sporedes en glædelig Forandring: da blev Guds Hus fuldt, Herrens Alter talrigt besøgt, og Sognets Anliggender bragt i Orden. Enhver kom ham i Møde med Tillid og Fortrolighed!“¹⁾

Kun i Aabenraa herskede i henimod et Fjerdingaar Tilstande, der minde om Præsternes Skildring. Byens Diakon eller anden Præst, den nylig kaldede Kandidat A. M. Hansen, vilde kun af den alt afsatte Superintendent lade sig indføre i sit Embede; ligeledes negtede Nabo-præsterne under Vakancen at prædike fra Rehoffs Talerstol, og Flertallet af Byens Lærere saa sig pludselig ude af Stand til at forrette deres daglige Skolegerning, naar Rehhoff ikke længere var deres Tilsynsmand. Der kan dømmes meget forskelligt om disse Tilkendegivelser; men om stærk kirkelig og pædagogisk Iver vidne de i alt Fald ikke.

De slesvigske Præster delte Tidens politiske Begejstring og Offervillighed, og rent menneskelig set kan dette kun tjene dem til Ros og Ære; men deres ukirkelige og kongefjendske Færd bliver derfor ikke mindre forkastelig. Det, der skete i Aabenraa og Slesvig den 28. Januar, var et fornyet Oprør, et Præsteoprør, støttet til de holstenske Rustninger og Bestyrelseskom-

¹⁾ Tillisch' Papirer. „Den danske Slesviger“. 1850. Nr. 24.

missionens vanskelige Stilling. Dette erkendtes af alle, og de intransigente Ledere havde derfor ondt ved at holde deres Embedsbrødre til Ilden. Den aabenraaske Protest fandt aldeles ingen Underskrifter udover de 8, og den slesvigske, dateret 29. Januar, kunde først en lille Maaned senere offentliggøres, foreløbig forsynet med 80 Navne. Præsterne begyndte at føle sig mindre vel tilpas; der spilledes højt Spil om Kald og timeligt Velvære, og Afgørelsen maatte komme med det første store Sammenstød mellem de fjendtlige Hære, der nu kunde forudses. I de sydlige Købstæder, hvor Stemningen var sejrssikker og fuld af Foragt for de danske Vaaben, var det let nok at gaa med Strømmen, men den ensomme Landsbypræst havde ondt ved at holde Humøret oppe.

Og tilmed havde der sig nu advarende Røster indenfor Præsternes egen Kreds. I sin Sjælekvide (maaske ogsaa for at vække endnu yderligere Opsigt) havde Provst Nielsen opfordret alle, saavel den tyske som den danske Gejstlighed, til at afgive deres „Votum i Samvittighedsspørgsmaalet“ (5: Edssagen). Denne Henvendelse fremkaldte blandt andet H. L. Martensens Sendebrev og ligeledes Svarskrivelser fra tre tyskdannede, slesvigske Præster: den fordrevne P. Otzen i Olderup, Martens i Nykirke (senere Rehhoffs Eftermand i Aabenraa) og H. Hansen¹⁾ i Fjold.

¹⁾ Offenes Sendschreiben an Generalsuperintendent Nielsen. Flensburg 1850. H. Hansen, der tidligere havde været Præst i Simonsberg, var født i Husum 1797. Hans Morfader var Pastor J. P. Bering i Skjern, hans Morbroder Pastor M. G. Bering i Tandslet. Selv var han opdragen paa Christiansfeld og kunde Dansk, men efter hans egne Udtalelser havde han i de sidste 20 Aar ikke havt Lejlighed til at øve sig deri. Han var i høj Grad kongeligssindet og blev kort før Istedslaget slæbt til Rendsborg. Det gør mig ondt at maatte tilføje, at han et Par Aar senere fjærnedes af Regensburg.

Den sidstes Sendebrev, skrevet dybt nede i Syd-slesvig med Fjender paa alle Led, var et hensynsløst modigt Skridt og gav klar Besked. „De spørger mig, Hr. Generalsuperintendent“ — hedder det — „om De har brudt Deres Ord, Deres Troskab, Deres Ed, om De er en Oprører og Ophidser? — Jeg svarer Dem med et aldeles bestemt Ja; De er skyldig, fremfor alle andre skyldig; De er ret egentlig en Frister til det onde. Nær og fjært er Deres Navn blevet til offentlig Forargelse, og for de troende Christne er De en Lygtemand, der lokker de helliges Samfund ud paa den politiske Fordærvelses Sump. Selv bortreven af Fordærvelsesens Strøm, har De draget Deres Embedsbrødre med ned i dens Hvirvel og kan nu intet Fodfæste finde mere!“ — Drøjere kunde Sandheden vel næppe siges en kirkelig Overhyrde.

Alligevel lykkedes det efter et Par Maaneders ihærdigt Arbejde at skaffe endnu 74 nye Underskrifter paa den slesvigske Erklæring, og ved Marts Maanedes Slutning syntes det altsaa, at mindst 161 af 210—220 Præster (nogle Kald vare ledige) paa det mest uforbeholdne havde kastet Fejdehandsken til Regeringen.

Alligevel vilde det være urigtigt at beundre det udviste Mod alt for meget. Det gælder her om at forstaa de taktiske Træk og Modtræk paa Baggrunden af den gensidige Magtesløshed, og Præsterne vare bravt laadne. Ved Prahls og Rehhoffs Afsættelse havde de ikke kunnet enes om en Embedsnedlæggelse *en masse*, og deres Masseprotester betød derfor heller ikke i og for sig, at de vare rede til at prisgive Kald og timeligt Velvære for et Par uheldige Embedsbrødre eller overhovedet

for deres politiske Overbevisnings Skyld. Udadtil, imod Tyskland og Danmark, vilde de opløfte det højest mulige Raab; men indadtil, i deres Menigheder, vilde de helst bevare alt i den gamle Gænge. De „sytten“ havde opfordret Boesen til at frasige sig Provsteembedet som „en For-smædelse af Christi Kirke“; men betegnende nok vare ingen senere mere ivrige i at lyde ham end netop disse „sytten“! — Og det er vel næsten unødvendigt at meddele, at de 161 syd- og mellemslesvigske Præster undgik paa det omhyggeligste at sende deres Fejde- og Opsigelsesbreve frem til Regeringen; de nøjedes med et „indsendt“ i en holstensk, d. v. s. i en udenlandsk Avis.

Men Bestyrelseskommissionens Modtræk var taktisk set heller ikke ilde. Saa længe som muligt veg den tilbage for Afskedigelser af førmartslige Embedsmænd, og foreløbig søgte den at ramme de ulydige nordslesvigske Præster igennem deres egne Menigheder. Tilsyneladende forholdt den sig ganske uvirksom over for Præsteoprøret; i Februar og Marts Maaned bortpillede den kun et Par „provisoriske“, der spærrede Vejen for kongekaldede Mænd; men end ikke Resten af de „sytten“, der dog saa grovelig havde fornærmet den ad tjenstlig Vej, anfægtedes, og Amtmand Johannsens Forslag om at afkræve dem en fornyet Troskabserklæring gik heller ikke igennem. Regeringen skred kun ind imod den oprørske Præst, naar hans Menighed forlangte ham fjernet. Dette maa vel kaldes en raffineret Fremgangsmaade. Sjælehyrderne, der nylig havde talt højt om Menighedens Ret, stilledes pludselig over for et Menigheds-Plébiscit, der trak Grunden bort under deres Fødder. De fleste af disse Præster levede som fremmede midt i en dansk

Befolkning, og deres Deltagelse i den provisoriske Bevægelse havde gjort dem foragtede, selv om de ellers vare godt lidte. I de „syttens“ Menigheder (Vilstrup og Hoptrup undtagne) opstod der en Kappelstrid om, hvem af dem der først kunde blive af med deres provisoriske Sjælesorger, og de Modtræk, som enkelte af de angrebne forsøgte (Pastor Fehrs Sendebrev til Stepping-Frørup Menigheder, Müllers Forsøg paa en Modadresse i Hammelev), æggede kun Uvillien endnu yderligere frem. Regeringen modtog i Løbet af Foraaret Bønskrifter om disse Præsters Fjernelse, og da først traadte den til. Den forlangte, at Præsterne offentlig i „Dannevirke“ (det eneste Blad, som Menighederne læste) skulde erklære, at „de ikke havde havt til Hensigt at nægte Bestyrelseskommissionen eller Provst Boesen Lydighed.“

Overfor denne Fordring splittedes de „sytten“, for saavidt de endnu vare i Embede. De dygtigere iblandt dem, som Meyer i Vilstrup, Valentiner i Tyrstrup og Strodtmann i Haderslev,¹⁾ nægtede at afgive en saadan Erklæring, særlig da i Bladet „Dannevirke“, og de afskedigedes i Forsommerens Løb. Strodtmann rev endog alle Frue Sogns Lærere med sig i sit Fald, og Haderslev som Aabenraa fik da en hel ny Præste- og Lærerstand før Krigens Fornyelse. Seks af de „sytten“ afgave derimod den forlangte Erklæring, men selv af disse bleve kun to (Andresen i Magstrup og Jessen i Øddis) i Embede efter Slaget ved Isted.

¹⁾ Om Valentiners Afskedigelse se: Alt. Mercur 9./5. 1850 og Dannevirke 13./5. 50. — Om J. S. Strodtmann: Alt. Mercur 2./6. 50, Dannevirke 5./6. 50. Ligeledes Skriftet: Strodtmann Satura, Hamburg 1864.

Imod Slutningen af sin Regeringstid tog Bestyrelseskommissionen i det hele mere Mod til sig. Superintendent Nielsen afsattes og erstattedes med Provst Aschenfeldt i Flensborg; men dette Skridt skulde rigtignok helst have været gjort et halvt Aar tidligere. I Juli Maaned afskedigedes de 8 oprørske Præster i Aabenraa Provsti, da de nægtede at afgive en ny Troskaberklæring, og samtidig rømmedes der op mellem Præsterne i Flensborg og Omegn; men disse Afsættelser stode i Forbindelse med en anden Begivenhedsrække og villø derfor blive omtalte i et følgende Afsnit.

I det hele fjærnede Bestyrelseskommissionen op imod 40 Præster, og for disse Afskedigelser bærer Grev Eulenburg Medansvaret.

X. Den danske Folkebevægelse og C. Flor.

Det er let nok at skildre den slesvigholstenske Propagandas uhyre Virksomhed i Vaabenstilstandsaaet, fordi offentlig Opsigt og Avislarm var et af dens vigtigste Midler. Slesvigholstenerne vare utrættelige i at skrive Protester og Adresser til sig selv, og end ikke det ringeste provisoriske Æg kunde udruges, før der blev kaglet over det fra Kiel til München. Selvfølgelig har den slesvigske Velfærdskomite (med Dr. Napoleon i Spidsen) sin endnu uskrevne, hemmelige Historie; men Udslagene af dens Virksomhed gennem de tyske Klubber i Købstæder, Flækker og Landskaber og dens Herredømme over Embedsstanden lige fra Superintendenten til Natvægteren ere saa haandgribelige, at et fyldigt Billede kan gives.

Med den danske Propaganda forholder det sig omvendt. Den var til, den var endogsaa ret virksom; men

den undgik al offentlig Larm; i Samtidens Aviser har den kun efterladt sig yderst faa Spor, og uheldigvis synes Hovedlederen, Professor Flor, at have overgivet den egentlige Detail til evig Glemsel. Lige til Istedslaget frygtede alle i Nordslesvig for et nyt Indbrud af den holstenske Hær, selv de modigste vovede sig kun ugærne frem til offentlig Optræden, og af Hensynsfuldhed og Forsigtighed fortier Flor deres Navne. I hans store Brevsamling paa det kgl. Bibliothek findes kun nogle tørre, tildels anonyme og lidet oplysende Regnskaber og Ansøgninger til Finansministeriet; men hans Dagbøger, hvori Enkelthederne fandtes, ere ikke opbevarede. I det følgende kan jeg derfor kun samle nogle spredte Træk og maa overlade til en heldigere Efterfølger at udfylde Billedet.

Fra 1838 til September 1850 var Flor Danskhedens Leder i Slesvig. Den danske Vækkelse havde arbeidet sig frem som Folkesag, som et Vaarbrud af slumrende Kræfter i Menigmands Bryst, som en Selvfornyelse paa Trods af Embedsmændenes Modstand og en famlende Kongemagts Fejlgreb. Flor og hans Mænd vilde nu, hvad de altid havde villet: en frivillig Tilslutning fra alle Slesvigeres Side til den danske Folkestat. Enhver Delingstanke var dem forhadet. Krigen havde ikke kuert deres Mod, de vare Mænd for at haabe selv imod Haab, og Stillingen syntes i hvert Fald langt mere forjættelsesrig nu end for 11 Aar siden, da Kampen var begyndt med en Anfører og 2 Mand.

Der er nøje Sammenhæng mellem disse Mænds Virksomhed før og efter 1848. I de første 8—9 Aar tvang Forholdene dem til at virke udelukkende i det danske Nordslesvig. De kæmpede foreløbig for aandelig Vækkelse

i rent danske Egne; men da dette var naaet, kom de dybere Formaal, der laa bag deres Bestræbelser, ogsaa til Syne, og ligesaa fuldt som Slesvigholstenerne tilstræbte de en Nationalisering af Hertugdømmet fra Grænseskel til Grænseskel, men vel at mærke ad Frivillighedens Vej.

Kong Christian VIII's aabne Brev 1846 dannede det nye Udgangspunkt. Dette betød et politisk Brud med en ældgammel Tradition. Kongen opgav ikke alene sine ældre Raadgivere og den nedarvede Forsoningspolitik mellem Statens to Folk, men han traadte ligefrem i Skranken for den forkuede Danskhed saavel i Nord-, som Mellemslesvig. Da Staten paatog sig at oprette et dansk Seminarium og en dansk lærd Skole i eller ved Haderslev og en folkelig Højskole i Sundeved, mente saavel Flor som hans Adjutant, Pet. Chr. Koch, at have naaet deres første Opgave, og den større: hele Slesvigs Erobring, traadte nu frem som Maal.

Det var egentlig et godt udtænkt Skaktræk af Modpartiet, der først skræmmede Koch op. I 1846 forbedrede Kong Christian Indførelse af Dansk i Kirke og Skole i de saakaldte blandede Distrikter, og den 29. Oktbr. s. A. lod Provst Ahlmann i Tønder i største Hast foretage en Afstemning om, hvorvidt Menighederne i Kjær Herred samt i Aventoft og Udbjærg ønskede en Udvidelse af det danske Sprog ved Undervisning og Gudstjeneste; men herpaa svarede alle Menighedsmedlemmerne i alle de 10 dansktalende Sogne: „Nej!“ — med Undtagelse af Gaardmand Rurup i Ladelund.

Denne letvundne Sejr var Koch for meget. I et Brev til Flor (25. Febr. 1847) beklager han, at de hidtil have forsømt disse Egne, at deres Opmærksomhed kun har

været henvendt paa Nordslesvig, „hvis Danskhed dog vil forsvinde som en Røg, hvis Mellemslesvig bliver tysk. Nu maa vi opslaa vore Værksteder dernede; alle de Jærn, vi have i Ilden, maa vi anvende til Mellemslesvigs nationale Genfødelse. — — Det er frygteligt, som disse arme Egne ere forsømte midt under et 10 Aars heftigt Arbejde til Slesvigs, altsaa ogsaa til disse Egenes Frelse. Klogskab maa, især i de første Aar, ledsage hvert af vore Fjed. Men lang Kamp har ogsaa skænket os Erfaring og mangehaande Indsigter — — — Stille, forsigtig, utrættelig maa vi sætte os fast i ethvert Sogn, og Regeringens store Forseelse i hine Egne kan maaske omvendes og blive til et Gode, naar den indser sine Fejl og griber til bedre Forholdsregler“¹⁾)

Dette Brev blev stjaalet ud af Flors Frakkelomme, lithograferet og udbredt over alt som et Vidnesbyrd om den fæle danske Propaganda. Men Koch lod sig ikke skræmme. Efter Samraad med Flor udstedte han allerede i April 1847 Opfordringer til at danne et „Slesvigsk Bevarelsessamfund“, der skulde virke for „Folkeoplysning og sand Fædrelandskærlighed i Mellem- og Sydslesvig, og med Agtelse for det tyske og frisiske Sprog søge at bevare det danske i de Distrikter, hvor det endnu er Folkesprog.“ Samfundet skulde udgive et Fjerdingsaarskrift: „Slesvigsk Budstikke“ eller „Schleswiger Bote“, der gratis skulde spredes overalt, hvor Befolkningen trængte til Oplysning og aandelig Bistand.²⁾)

Men det gik altfor langsomt for den iltre Koch. Han helmede ikke, før han fik i hvert Fald den sidste Del af

¹⁾ Ribe Stiftstidende 9./4. 1847.

²⁾ L. Hertel: Hans W. Hertel. S. 183.

Planen realiseret; med Opbud af sine sidste Midler købte han i Efteraaret 1847 det haderslevske Ugeblad „Lyna“, der hidtil havde staaet i Hertugen af Augustenborgs Sold, og fra 1. Januar 1848 udkom det fra hans Officin med Undertitelen: „Ein schleswigsches Volksblatt“, altsaa en tyskskreven Budstikke, der paa lempelig Vis søgte at værne om Kongetroskab og Statspatriotisme ogsaa hos Hertugdømmets tysktalende Folk.

Men Krigen standsede hele denne Virksomhed. „Lyna“ gik ind med Marts Maanedes Slutning, og kort efter maatte Koch selv forlægge sin journalistiske Virksomhed først til Middelfart og senere til København, hvorfra „Dannevirke“ udgaves indtil 17. Septbr. 1849.

Dog hverken Flor eller Koch havde glemt eller opgivet deres Planer. Allerede faa Dage efter Bestyrelseskommissionens Indsættelse afrejste Flor til Flensborg, dels for at staa Kammerherre Tillisch bi med sit Kendskab til Land og Folk, dels med det særlige Hverv at grundlægge en loyal Presse, der kunde støtte den nye Regering og tage Kampen op med Modpartiet. Det blev saaledes atter Flor, der genskabte den dansk-slesvigske Presse. Finansministeren, Grev Sponneck, havde stillet nogle 1000 Rdl. til hans Raadighed, og der var Brug for dem. Før Krigen havde den danske Presse i Slesvig levet under de tarveligste Vilkaar. Den værkbrudne, men modige Fr. Fischer i Aabenraa havde end ikke havt sit eget Trykkeri, ved Krigens Begyndelse var han bleven udplyndret og fordreven, og nu vendte han tilbage til den sorteste Fattigdom. Dels ved Statsmidler, dels ved Understøttelse fra Venner i Aabenraa skaffede Flor ham endelig en egen Presse samt en maanedlig Understøttelse paa

100 Kroner. Allerede 9. Septbr. 1849 udkom Aabenraa Ugeblad atter under Navnet „Freja“ og bidrog i høj Grad til den heldige nationale Udvikling paa Stedet. En halv Snes Dage senere fremtraadte „Dannevirke“ ligeledes i forynget Skikkelse i sit oprindelige Hjem, og trods en trykkende Gæld kastede Koch sig med en saadan Ildhu ind i Kampen, at hans Blad endnu er en af vore bedste historiske Kilder for dette bevægede Tidsrum.

I Flensborg var der forskellige Planer oppe. I Begyndelsen af September ansøgte de ledende Danske: Købmand Andreas Christiansen, Agent Hans Jensen, C. P. Kruse og P. A. Petersen om Ret til at grundlægge et Blad: „Schleswigsche Echo“; men Bestyrelsescommissionen negtede dem Privilegiet, og Flor optog da Forhandlinger med Bogtrykker Kastrup, hvem han „laante“ en ny Presse, og fra Midten af Oktober udkom „Flensburger Correspondent“, redigeret af Advokat M. Blaunfeldt, der i det første Aar fik sin Gage (6000 Kr.) udbetalt af Flor.¹⁾

Men Flor kunde ikke blive staaende ved Genoplivelsen af det gamle. Af Breve til Tillisch fra Amtmændene F. og W. Johannsen og fra Borgmestrene Knudsen og Lassen ses det, at han paa vanlig Vis har været paa Færde rundt omkring i Nordslesvig, stadig æggende og fremskyndende i folkelig-national Retning til største Gru og Forargelse for disse stokreaktionære Embedsmænd. Et Brev fra ham til Grev Sponneck af 12. Februar 50 giver nogle Antydninger af hans Virksomhed.

Det maa for Tiden — skriver han — anses for at være af særdeles Vigtighed, at der fra den danske Re-

¹⁾ Flor til Sponneck 6./9. 50.

gerings Side intet forsømmes, som i Hertugdømmet Slesvig kan bidrage til at vedligeholde den loyale Stemning, hvor den endnu findes, og at gjenoplive eller muligen fremkalde den, hvor den for Øjeblikket ikke er til Stede. Dette vil, saa længe Regeringen ingen umiddelbar Myndighed har i Slesvig, fornemmelig bestaa i: Dels at understøtte, hvor fornødent gjøres, den dansksindede Dagspresse, dels at anskaffe og udbrede de Smaaskrifter, som maatte befindes hensigtsmæssige, eller, naar det ved Opfordring og Understøttelse lader sig gøre, selv at fremkalde dem, dels paa lignende Maade at sørge for gode nationale Visers Udbredelse, hvis Indflydelse paa at vedligeholde, forfriske og styrke den gode Stemning næppe kan anslaaes for højt, dels endelig at benytte den Lejlighed, som Foreninger og selskabelige Sammenkomster frembyde til — især ved Hjælp af det mundtlige Ord — at fremme samme Maal. — „Jeg er — tilføjer han — ofte af dem, der paa den anførte Maade ere virksomme i Slesvig, bleven anmodet om at skaffe Understøttelse, og omend Finansministeriet ingensinde har afslaaet motiverede Ønsker fra min Side, vilde jeg dog anse det for i højeste Grad ønskeligt, om jeg af Ministeriet maatte faa et Kommissorium til at tage Beslutninger i saadanne Sager med Regnskabsaflæggelse maanedse- eller halvaarsvis og uden at være bunden til en aldeles bestemt Sum.“

Allerede 16. Februar modtog han det nævnte Kommissorium, og af hans første Halvaarsregnskab ses, at han har udgivet lidt over 6200 Kroner dels til Dækning af nogle unævntes Rejsseudgifter, dels til Understøttelse af Dagspressen, dels til Udgivelsen af politiske Flyveskrifter paa Dansk og Tysk, deriblandt Chr. Hansen jun.: „Til

Folket i Hertugdømmerne angaaende den foregivne Forurettelse fra Danmarks Side“; „Hvad er Sandhed?“; „Fædrelandsk Visebog med Noder“; „Der Bote¹⁾“, ein schleswigsches Volksblatt“ o. fl. a., der i tusindvis spredtes ud over hele Landet. — Han slutter med følgende Bemærkninger²⁾: „Denne begyndte Bestræbelser for at udbrede Sandhed og Loyalitet, hvor der i mange Aar er præket Løgn og Oprør, bør ingenlunde standse, fordi vi nu er i faktisk Besiddelse af Hertugdømmet; den bør tvert imod fortsættes som en mægtig Understøttelse for en fornuftig og hensigtsmæssig Anvendelse af den loyale Magt her i Landet.“

Det er vanskeligt at udmaale Rækkevidden af disse Bestræbelser. Sikkert er det, at Danskheden blev sunget ind i Børnene som Vuggegave, og at Kochs og Kastrups Visehefter havde en overordentlig Indflydelse overalt, hvor Dansk endnu taltes. Det ældre Slægtled i Nordslesvig er vokset op med de Viser og Toner, som ved Flors Omtanke og Understøttelse spredtes ud over Landet. Noget lignende gælder Pressen. Under Bestyrelseskommissionen raadede den vildeste Trykkefrihed. Regeringen syntes hverken at have Øje eller Øre for Aviskritik, og den var noget nær nødt til at indtage denne Holdning, fordi dens værste Pressefjender boede udenfor dens Rækkevidde. Ogsaa paa dansk Side blev denne Frihed udnyttet paa en energisk, ofte tillige paa en lidenskabelig og hadefuld Maade, noget, der vanskelig kunde undgaas under de op-

¹⁾ Der udkom dog kun eet Nummer (for 20. Marts 50) af dette Blad, „uagtet det overalt, hvor det kom hen, gjorde stor Lykke“. Mangel paa Forfattere og Mangel paa Sættere i „Dannevirkes“ Officin standsede dets Udgivelse.

²⁾ Flor til Sponneck 4. August 50.

revne Tidsforhold og grænseløse Udfordringer fra Modpartiets Side. „Flensb. Correspondent“ og „Den danske Slesviger“ (redigeret af M. Grimm i Sønderborg) har slemme Pletter, men „Dannevirke“ optraadte som Regel sagligt, indtrængende og behersket, og overalt, hvor disse Aviser trængte igennem, skabte de en offentlig Mening, der betød noget. Den „Florske Presse“ var Modpartiet en Torn i Øjet. —

Men ogsaa Tanken om det slesvigske Bevarelses-samfund blev virkeliggjort. I Efteraaret 1849 dannedes — ifølge Flors Opfordring — en Række stedlige Foreninger for at støtte den lovlige Styrelse, og ved et Møde i Nørby Kro d. 4. Novbr. enedes de om at slutte sig sammen til een stor Slesvigs k Forening med en fælles Ledelse eller Direktion. „Stamforeningen“ fik sit Sæde i Flensborg, og Overdirektionen bestod af Agent Hans Jensen, Købmand Andreas Christiansen, P. C. Kruse, A. P. Petersen og F. N. Friederichsen. Alle de øvrige Foreninger betragtedes som Filialafdelinger, og overfor Bestyrelses-kommissionen traadte de handlende kun frem gennem Overledelsen. — Særlig paa Østkysten fandtes en Mængde saadanne Sammenslutninger, i og omkring Haderslev, Aabenraa, Løgumkloster, Graasten og paa Als, men ogsaa syd for Flensborg som i Skovsende ved Lyksborg og særlig i Nykirke-Stenbjærg-Grumtofte oprettedes en stor og meget virksom Afdeling, der talte flere hundrede Medlemmer.

Foreningens Hovedformaal var at virke for Hertugdømmet Slesvigs Vel paa Grundlag af den kgl. Proklamation af 27. Mar's 1848. Under Vaabenhvilen skulde den grundig gøre Folket bekendt med de store Fordele, som

dette kongelige Ord indeholdt, og forøvrigt hjælpe Bestyrelseskommissionen med Opretholdelsen af den lovlige Orden samt henlede dens Opmærksomhed paa de Farer, der truede samme.¹⁾

Det er ikke udelukket, at den oprindelig har været tænkt som en dansk Velfærdskomité, og først paa Aaret 1850 forte de flensborgske Herrer et meget kraftigt Sprog overfor Regeringen; men med de foreliggende Kilder er det umuligt at fælde nogen sikker Dom over dens Virksomhed.²⁾ Blaunfeldt var ret utilfreds med dens Optræden.

Hovedsagen var den Ændring i Slesvigernes Tankegang, der foregik 1849—50. Anarkiet under Bestyrelseskommissionen og den slesvigske Forenings Virksomhed gjorde det egentlig ganske af med Tanken om et selvstændigt Slesvig hos de danske Slesvigere selv. I Vinteren 1850 indgik til Kongen en Adresse, bedækket med 8897 Underskrifter, der takkede ham for Løftet af 27. Marts 1848 om Slesvigs konstitutionelle Forening med Danmark og udtalte Haabet om, at den tilstundende Fred ikke vilde lægge nogen Hindring i Vejen for en saadan Forening. En Afskrift af denne Adresse blev ogsaa tilstillet Lord Palmerston. Flors og Kochs Tanker havde sejret. Det særlig slesvigske Standpunkt var opgivet af alle de ledende Kræfter, og da det rygtedes, at Statholderskabet i April havde sendt Fredsombud til København, og Nordslesvigerne frygtede for deres Ind-

¹⁾ Flensb. Corresp. 9./4. 50.

²⁾ Senere paa Aaret 1850 har man forsøgt at udvide den slesvigske Forening til en alm. dansk patriotisk Forening med Hovedsæde i Flensborg og med Aflæggere over hele Landet fra Ejderen til Sundet. Dens Love ere trykte 1850 i Sønderborg, men om dens senere Skæbne véd jeg intet.

fyldelse og Forslag, sendte Foreningen en Deputation paa 8 Mand (deriblandt Hans Kryger, de Wolff i Haderslev, Bahnsen i Aabenraa, Købmand Erich Hansen i Flensborg og Böttcher fra Angel) til Kongen, som Talsmænd for „de trosindede Indbyggere i Købstæderne Flensborg, Sønderborg, Aabenraa og Haderslev, ligesom i Amterne Haderslev, Aabenraa, Løgunkloster, Flensborg og i Angel ogsaa sønden for den nærværende Skellinie, paa Øen Als, i Sundeved, de graastenske Godser og de omliggende Dele af Amtet Tønder.“ I deres Adresse til Kongen fremhævedes atter paa det eftertrykkeligste Løftet af 27. Marts 1848. „I Proklamationen er Hertugdømmet Slesvigs Adskillelse fra det tyske Forbundsland Holsten og dets muligt nøje Forening med Kongeriget Danmark betegnet som det Maal, der i Fremtiden skulde være Rettesnor for deres Majestæts Regeringspolitik. Vi Slesvigere gentage herved for Deres Majestæt den højtidelige Forsikring, at netop dette er den loyale slesvigske Befolknings Ønske og Attraa . . . Vi kunne og ville ikkun tilhøre Danmark.“¹⁾

Men selv i langt sydligere Egne, der vare uden al Forbindelse med det danske Centrum i Flensborg, sporedes en kendelig Reaktion imod Oprørspartiet og Lede ved de fortvivlede Tilstande. I Ekernførde havde der dannet sig en Forening af kongetro Mænd, som Nyaarsnat 1850 overfaldtes paa den brutaleste Maade; i Gestsognene øst for Husum betragtedes den passive Modstand med Uvillic, og særlig Pastor Hansen i Fjold vovede at træde skarpt op imod det hele Væsen. Efter tyske Avisers Beretninger dukkede

¹⁾ „Dannevirke“ 24/4. 1850.

der den ene angelske „Laurids Skau“ op efter den anden; snart fra Skrukstrup, snart fra Havetoftte eller Satrup taltes om danske Agitationer med ivrig Tilslutning fra Smaamandens Side, og adskillige loyale Mænd som Degn Callisen i Havetoftte og Godsejer Hagemann paa Udmark (Ohrfeld) bleve voldsomt fordrevne.

Ogsaa Tillisch meddeler i sine Indberetninger adskillige Træk i samme Retning. I Uggelherred, der strækker sig næsten lige til Byen Slesvig, har mere end Halvdelen af Skatteyderne — skriver han — frivilligt betalt deres Afgifter til Bestyrelseskommissionen, og mange flere have erklæret, at de gerne vilde betale, naar de blot turde for Statholderskabet og Embedsmændene. Ligeledes meddeler han, at den flensborgske Damekomité til Understøttelse af de danske saarede har modtaget talrige og værdifulde Gaver fra det udkregne Husum, og han slutter med følgende almindelige Bemærkninger: „Naar Forholdene derfor blot vare saadaane, at Beboerne turde vise deres sande Sindelag, og de oprørske og forræderske Embedsmænd ikke kunde stole paa fremmed Hjælp og Medhold, vilde en lovlig Orden snart igen kunne tilvejebringes i hele Hertugdømmet, uagtet det Anarki, som nu i et halvt Aar har fundet Sted i den sydlige Del; thi Beboerne længes efter at komme i Besiddelse af den Rolighed og Sikkerhed, som de før Oprørets Udbrud nød under den danske Regering, ja det store Flertal ønsker endog at komme ud af Forbindelsen med Holsten og det slesvigholstenske Parti, som har bragt alle de nærværende Ulykker over Landet.“¹⁾

¹⁾ Tillisch's Concept Jan. 1850

Flors halvofficielle Stilling passede til Forholdene under Bestyrelseskommissionen; men efter Slaget ved Isted blev den ganske utilfredsstillende. Fra den Dag maatte hans Plads være i Regeringen. Hans Indsigt, hans Kendskab til Modpartiets Virkemaade, til Landets Institutioner, Tankesæt og Sindsretning, hans Forbindelse med alle ledende Mænd, hans urokkelige Tro paa Frihedens Magt i Samfundet og paa det danske Aandslivs Evne til at gaa sejrrig frem i Slesvig syntes at have forudbestemt ham til en stor Virksomhed i det generobrede Land. Som Vejleder havde han hidtil behersket [den danske Bevægelse i Sønderjylland, og han ønskede nu at fortsætte denne Virksomhed fra Kultusdepartementet i Flensborg. Det danske Parti i Byen nærrede det samme Ønske, og da Departementschefen, Justitsraad Bagger, aldeles ikke magtede Forholdene under de store Omvæltninger i Eftersommeren 1850, sattes en Adresse i Omløb med Bøn om Flors Ansættelse i denne vigtige Stilling. Denne Adresse bedækkedes med talrige Underskrifter, men allerede det gjorde et nedslaaende Indtryk, at en af Danskhedens Hovedledere, Grosserer Andr. Christiansen, Tillisch's Husvært, modvirkede samme, og endnu før end den kunde indleveres, forekom Tillisch enhver Paavirkning ved 1. Septbr. 1850 at afskedige Justitsraad Bagger og at udnævne sin Privatsekretær, Cancellist Regen burg, til Meddirektør i Departementet.

Den 3. Septbr. skriver Flør til Koch: „Tillisch kan ikke overtale sig til at benytte den Hjælp til at se og handle ret, som jeg kunde yde ham. Han har i Søndags afsat Bagger fra Kirke- og Skolevæsenet og indsat sin Sekretær Regen burg til Bestyrer af dette. Dette pludselige

Skridt gjorde han, da han erfarede, at der trods A. Christiansens Anstrængelser her i Byen ombæres Adresser angaaende mig og faa talrige Underskrifter. I et Møde i Aftes søgte nu atter A. Christiansen at standse Underskrivningen ved at erklære den for nu i alt Fald at være frugtesløs, siden Regenbug var udnævnt. Hvad Virkning det nu vil have, ved jeg ikke. Det er ikke min Danskhed, men min Folkelighed, som er en Skræk for Tillisch og for Bureau- og Aristokraterne i København, men Slesvigholstenerne, som endnu herske i København; og som ere bange for min Danskhed, benytte denne Skræk hos vore egne. Regenbug er meget dansksindet og et godt Hoved; men han er ikke folkelig, har næppe nogen Kraft, er i alt Fald ganske afhængig af Tillisch, og har ingen Forstand paa, hvad der i Kirke og Skole kan og bør gøres. Men han er i det mindste Mand for en Tid lang ikke at lægge aabenbar Uduelighed for Dagen, saaledes som Bagger, og altsaa blive siddende. Under disse Forhold bereder jeg mig følgelig til at gøre Udenlandsreisen med min Kone og Søn og vil vel saaledes komme til at tilbringe Vinteren i Rom.“

Han synes inidlertid hurtig at have fattet nyt Haab. Forholdene vare i høj Grad vaklende i Flensborg; Tillisch var træt af Regeringsbyrderne og tænkte paa at trække sig tilbage til Oktober, Præsident Scheele var bleven tilkaldt for at overtage Ledelsen i de sydlige Amter; han traadte i Forbindelse med en Del af de utilfredse, dadlede til højre og venstre og angreb navnlig Regenbug¹⁾ under et Middagsselskab. Denne forlod i den stærkeste Ophidselse Bordet, Tillisch og Scheele vekslede meget hidsige Repliker, og Rygtet fortalte, at Regenburgs Stilling var af ganske

¹⁾ Scheel: Fragmenter. S. 174.

foreløbig Natur. Den Adressebevægelse, der var begyndt i Flensborg til Gunst for Flor, udvidedes derfor til hele Slesvig. I største Hast udsendtes trykte Udkast til de slesvigske Foreninger og til Sognene i Ängel. Amtmand Warnstedt blev saa forbitret herover, at han fra Prækestolene lod bekendtgøre Advarsler imod denne Misbrug af det lettroende Folks Underskrifter, og det er utvivlsomt, at Adressen var lige saa ilde set andre Steder.

Men samtidig opskræmmedes Nordslesvig ved Rygterne om, at Scheele skulde afløse Tillisch. En ny, langt heftigere Adresseagitation begyndte imod denne ildesete Personelforandring og afledte Interessen fra det mere underordnede, halvtoppositionelle florske Anliggende, og derigennem maa det vel forklares, at Flor ikke understøttedes af alle de slesvigske Foreninger. I Midten af Oktober 1850 meddelte „Fædrelandet“ følgende: „H. M. Kongen har for nogle Dage siden modtaget en allerunderdanigst Adresse fra Slesvig, hvori det Önske udtales, at Bestyrelsen af Kultus- og Undervisningsvæsenet i Hertugdømmet maatte blive betroet Etatsraad, Prof. Flor. Dette Önske motiveres saavel ved de havde sørgelige Erfaringer om den slesvigske Lærerstands Sindelag, der maa gøre enhver Familiefader ængstelig for at betro den sine Børns Oplærelse, som ved Befolkningens Tillid til Etatsraad Flor og hans under den mangeaarige Sprogkamp for Dagen lagte fortrinlige Egenskaber.“

Adressen var underskrevet af de deputerede Borgere i Haderslev og Aabenraa, af 505 Borgere i Flensborg, deriblandt 12 Bestyrelsesmedlemmer i den slesvigske „Stammverein“ og 13 Borgerrepræsentanter, af Bestyrelsen for den slesvigske Forening i Tyrstrup Herred,

i Aabenraa, i Tinglev, i Uge og flere Sogne, paa Als og i Skovsønde i Angel, samt af 217 Beboere i Stenbjærg, Grumtofte, Sterup, Satrup, Nørre Brarup og Lille Solt Sogne i Angel, og endelig af 113 Borgere i Husum. Disse Underskrifter ere interessante, fordi de vise, hvilken Indflydelse Flors Navn allerede udøvede syd for Flensborg.¹⁾

Adressen udrettede intet. Flor blev Ridder, men holdtes haardnakket uden for enhver Embedsvirksomhed. Den 11. Oktbr. skriver han til Koch: „Jeg maa dog vel fortælle Dem, at der i Dag med Posten kom et Ridderkors til mig. Den lilles Fødsel har været forbandet haard. Accouchørerne have maaske svedt nok ved det, enten Angestens eller Anstrængelsens Sved, eftersom ethvert Spørgsmaal mig angaaende lader til at blive et Principspørgsmaal.“

Han forblev dog Vinteren over i Flensborg og har sandsynligvis haabet paa en gunstigere Vind, naar Kongen selv overtog Hertugdømmets Styrelse, og Departementerne forlagdes til København. I Foraaret 1851 indgav han en Ansøgning om at blive ansat som Skoleinspektør for Hertugdømmet; men da denne afsloges, og han tillige fortrædagedes og indsnevredes i sin Virksomhed for Pressen, forstod han endelig, at han var tilovers. Hverken Kongen eller Ministeriet havde Brug for den Mand, der mer end alle andre havde skabt et „Sønderjylland“. Krænket og ydmyget forlod han Riget og opholdt sig i Syden til 1853.

Hans iltre Vaabendrager, Pet. Chr. Koch, søgte dog endnu at slaa et Slag for den landflygtige Hovding. I

¹⁾ Sammenlign „Dannevirke“ 6./11. 50.

Begyndelsen af Maj 1851 drog han til København og hjemsøgte de fleste Regeringsherrer med kraftige Beklagelser over Flors Tilsidesættelse. Den mindst doktrinære af dem, Grev Sponneck, lyttede velvillig til hans Tale og udbrød: „Ja, ti De bare stille; thi det er min Hensigt at anvende Flor i en passende Stilling, navnlig som Skoleinspektør!“ Men allerede Clausen var betydelig mere reserveret og henviste til Tillisch som den, der raadede i Slesvig. „Hos Tillisch — skriver Koch videre — bragte jeg straks Etatsraad Flor paa Tale. Jeg beskrev vidtloftig den ulykkelige Stilling, hvori vi Slesvigere og vore Affarer befandt sig. Han lod mig tale, indtil jeg ikke talte mere, men svarede ikke et Ord, og da jeg var færdig, bragte han noget andet i Snak, og hele Tiden lo han saa smaat Jeg talte videre med Regenburg; men han rystede paa Hovedet, og der var ingen Indgang at finde.“

„Trods denne forunderlige Politik imod Dem (o: Flor), under hvilken Slesvigs aandelige Kaars Udvikling lider særdeles meget, tænker jeg dog, at De med det første vil blive givet Lejlighed til at komme tilbage. Ulykken er, at Deres Navn er for stort, og at alle de andre Navne, som ikke kunne være til uden at tro at skulle glimre, befinde sig i Skygge i Deres Nærhed. Det er deri, at der Hund begravet ligger. . . . Vi have alt for tit skrevet, at al aandelig Reform i Slesvig maatte gores ved Dem, og nu hviler Straffen tungt paa Dem og os alle. Men der er i alt dette intet uden Verdens Løn. Vi forbavses ikke derover.“ ¹⁾

¹⁾ Koch til Flor 7./5. og 24./5. 1851.

Uheldigvis laa Modsætningen meget dybere, end Koch troede. Den danske Restauration 1850—51 betegner et Brud med den ældre nationale Udvikling i Slesvig. Med Tillisch og endnu i højere Grad med Regenburg kom et Embedsmandsvælde til Roret, der bittert hadede den national-demokratiske Bevægelse, den „levende Oplysning“, som hidtil havde behersket Nordslesvig — mere eller mindre bevidst baaren og farvet af Grundtvigs Vækkelses-tanker. Hele dette folkelige Væsen med dets Frisind, dets højtsvungne Taler og Sange, dets Forenings- og Oppositionslyst, af og til forbunden med udskejende Særheder, var dem inderlig imod. For Aandsmagten i det havde de ikke Øje. Ogsaa de vilde Danskheden, men deres Danskhed var en lovlydig, beleven, dannebrogssmykket Kongetjener, der efterkom det mindste Vink fra Regeringskontoret i Flensborg. Ogsaa de vilde Oplysning; men det var en nøje reguleret, forstandig og nøgtern Kathederkundskab om den religiøse Moral og Statsborgerpligterne. Enhver Propaganda uden for dette og uden for de af Staten afstukne Dannelsesveje var af det onde. De havde ingen Tillid til Frihedens Magt i Samfundet, til Folkets egen Udviklingstrang, til det selvgroede. De vare tilmed ganske blottede for Christian VIIIs tiltalende Aandsfrihed, og paa gammel absolutistisk Vis søgte de at gøre alt for, intet ved Folket. Danskheden blev en Statssag og kom som Statsfordring til Masserne; men overfor den uvakte eller genstridige, ethnografisk-danske Befolkning i Mellemslesvig udmundede denne Retning med Nødvendighed i et politisk-sprogligt Schibbuleth uden vindende Aandsindhold. Her havde den kun eet Middel: Magten, og een Udvej: Sprogtvangen.

For denne doktrinære Embedsmands-Danskhed faldt Flor. Han blev skudt til Side, for at den kunde realisere sine Planer i Mellemslesvig og afdæmpe Bevægelsen i Nordslesvig. Men Slaget ramte ikke alene ham; alle de gamle Førere med Undtagelse af den lærenemme Laurids Skau trængtes helt ned i Baggrunden; Pressen blev servil, Pet. Chr. Koch fortrædigedes bort fra „Dannevirke, og kun Fr. Fischer i Aabenraa holdt et selvstændigt Blad i Live. Rødding Højskole førte en vanskelig Tilværelse med farlige Stormløb fra de herskendes Side, og det nordslesvigske Foreningsliv døde helt hen.

Men alligevel var Firtiaarenes Liv ikke levet forgæves. Da den store Uvejrs vinter kom, styrtede det bureaukratiske Korthus over Ende, men den selvgroede Danskhed, Flors „Sønderjylland“, hævede sig modig til fornyet Kamp med gamle og nye Fjender.

Da Flor i April 1851 forlod Landet, sendte Flensborgerne ham en Takadresse for den nationale Bistand, han havde ydet dem, og nu, to Slægtled efter hans Gernings Begyndelse, maa Takken sikkert lyde endnu inderligere iblandt os, og i hvert Fald savne vi ikke Forstaaelsen af hans Gerning. Hvor pinlig for os er ikke hans ufrivillige Otium i fremmede Lande. Da vi paabegyndte det største og voveligste Experiment, som paa Folkeopdragelsens Vej er forsøgt i vort Land, stod denne overlegne og originale Leder rede til at overtage Gerningen ud fra det Livssyn og med de Midler, som senere have gjort vort Land berømt paa Folkevækkelsens Omraade, og saa skulde Embedsmands-Sneversyn og Fordomme hindre det hele.

XI. Bestyrelseskommissionens sidste Dage.

Under alle disse brogede Optrin havde Bestyrelseskommissionen fortsat sit trøstesløse Arbejde. Vaabenhvilens seks Maaneder udløb den 17. Januar 1850, og uagtet den ikke var bleven opsagt fra nogen af Siderne, men stiltiende fortsattes, hed det sig dog, at den nævnte Dag skulde benyttes til afgørende Handling. Fra mange Sider modtog saavel Tillisch som det danske Statsraad Meddelelser snart om et krigerisk Indbrud i Slesvig, snart om en OVERRUMPLING af Flensborg eller et morderisk ATTENTAT paa Overpolitimester Schrader o. a. l. Det hele viste sig at være blind ALLARM, men OPHIDSelsen og RETSUSIKKERHEDEN voksede, særlig ved Overrettens opløsende Indflydelse. Endogsaa i Flensborg forsøgtes natlige OVERFALD paa loyalsindede Borgere, og selv en saa modig Mand som Værkmester J. Kruse fandt det raadeligst at forlade Staden. — Samtidig blev det en streng ISVINTER. Sunde og Belter lagde til, Forbindelsen mellem Landene opretholdtes kun ved nøjsommelige Istransporter, Flaaden frøs inde, og i flere Uger var Als tilgængelig fra Sundevedsiden. Vor militære Kraft var lammet, og Regeringen i Flensborg maatte optræde med fordoblet Varsomhed.

Imidlertid arbejdede Preussen af al Magt paa at slippe bort fra Fredsaftalerne af 10. Juli og at knytte Hertugdømmerne til det snevrere nordtyske Forbund, som lededes af det. Det vandt den franske Sendemand for sine Planer, og for en kort Tid nærmede ogsaa England sig til det tyske Standpunkt. I Slutningen af Februar syntes Tiden moden til Handling. Nassauerens, Præsident Vollpracht, sendtes til Holsten og Slesvig for at fremkalde Manifestationer for den preussiske Politik, og sam-

tidig meddelte Kabinettet i Berlin, at det ansaa en Omdannelse af Bestyrelseskommissionen for nødvendig, enten derved at Slesvig administrativt sønderlemmedes i en nordlig og en sydlig Del, eller ogsaa, at der indsattes en fælles Statholder for begge Hertugdømmerne. Fra flere Sider nævnedes Arveprins Ferdinand som den mest egnede Personlighed til dette Hverv.

Statholderskabet var indviet i Preussens Planer og handlede derefter. I Begyndelsen af Marts meddelte det, at det atter overtog Regeringen af Slesvig Den slesvigholstenske Fællesregering og Ministerierne i Kiel erklæredes for Hertugdømmets rette Øvrighed; alle Skatter og Afgifter beordredes fremtidig indsendte til Finanshovedkassen i Rendsborg, Statsgrundloven indførtes paa ny, og alle Bestyrelseskommissionens Handlinger erklæredes for ugyldige. Et Gensdarmekorps paa flere hundrede Mand stod rede til at rykke over Ejderen for at give Statholderskabets Befalinger Eftertryk, og en delvis Mobilisering forberedtes, for at Hæren, naar Landsforsamlingen optog sine Møder den 14. Marts, med kort Varsel kunde rykke ind i Slesvig.

Men det preussiske Kabinet blev bange paa Halvvejen. I en truende Note forlangte Kejser Nikolaus ikke alene, at Preussen skulde rette sig efter Fredsaftalernes Aand og Bogstav, men ogsaa, at det skulde skaffe Vaabenhvilen anerkendt af det tyske Forbund og tvinge dette til at afstaa fra enhver territorial Udvidelse paa Danmarks Bekostning. Det preussiske Diplomati maatte atter krumbugte sig frem. I største Hast afsendtes Generaladjutant Rauch til Kiel for at standse saavel Statholderskabets militære som administrative Indbrud i Slesvig;

men dette Paalæg kom den holstenske Regering baade uventet og ubelejligt; af Finansnøden og den offentlige Menings Tryk var Statholderskabet bleven tvunget frem til Handling, og det kunde ikke atter vige helt tilbage. Efter en Del Kævlerier enedes Makkerne om følgende karakteristiske Udvej. Statholderskabet opgav sine krigerske Planer, men fastholdt den „civile Okkupation“ af Slesvig, mod at Preussen — under Paaskud af at sikre Ejderovergangene — samlede alle sine Tropper i Husum, Friederichstadt, Stapelholm, Slesvig og Ekernefærde og gav Statholderskabets Agenter og Embedsmænd frit Spillerum til at indkræve Skatter og regere helt op til Skellinien.

Hermed mistede Bestyrelseskommissionen det sidste Skin af Magt i Sydslesvig. Alle Exekutionstropper indtoges, de preussiske Kommandoer, der havde holdt Skellinien i Angel besat, forsvandt, og paa trods af sin officielle Instrux nægtede General Hahn Regeringen enhver militær Hjælp. De afsatte Embedsmænd tiltraadte igen deres Embeder. Amtmand Kaup, Borgmester Thomsen, Postmester Carstens, Stempelpapirforvalter Thedens o. fl. a. teede sig i et og alt som lovlige Ombud, og den afsatte Superintendent Nielsen begav sig paa Visitationsrejser i Stiftet, ja selv helt oppe i Haderslev Vesteramt vovede en Amtsforsvalter Festersen at indkræve Skatter i Statholderskabets Navn.

Men denne Situation paavirkede ogsaa i høj Grad General Malmborg. Foran hans Tropper aabnede sig pludselig et tomt Rum, der ogsaa tvang ham til en stærkere Concentration. Under den første Spænding vovede han ikke at udsende særlige Afdelinger til Ordenens Vedligeholdelse; i nogle Dage saa det ud, som Revolten skulde

omspænde den største Del af Hertugdømmet og tilintetgøre alt, hvad der var naaet. Særlig i Flensborg Amt, der deltes af Skellinien, gik det meget forvirret til. Den 16. Marts udstedte forhv. Krigsminister Jakobsen (af den provisoriske Regering udnævnt til Amtmand i Flensborg) og den afsatte Herredsfoged Jochims i Uggel Herred Bekendtgørelser om, at de atter overtog deres Embedsforretninger i Amtet. Den ene slog sig ned i Sørup, hvor han oprettede et Oppebørselskontor og sammen med Stedets Præst, en Hr. Hansen, et Visitationarium; den anden indlogerede sig i Solt Præstegaard. Begge sammenkaldte Egnens Underbetjente, Sognefogeder, Sande- og Regningsmænd og lod dem aflægge Trøskabsed til Statholderskabet, ligesom Amtets Præster fik Ordre til at oplæse Amtmandens Befalinger fra Prædikestolen.

I det nærliggende Flensborg vakte disse Begivenheder den dybeste Harmen. Den 25. Marts skrev Tillisch følgende Brev til Oberst Hodges: „Kære Collega! Det vil være Dem bekendt, at den afsatte Amtmand Jakobsen og den ligeledes afsatte Herredsfoged Jochims have tiltaget sig Embedsmyndighed i Statholderskabets Navn, henholdsvis som Amtmand i Flensborg Amt og Herredsfoged i Uggel Herred. De have sammenkaldt alle Distriktets underordnede Øvrigheds personer til Sørup og affordret dem en edelig Forsikring om at adlyde dem som deres retmæssige Øvrighed. En saadan Ed er ogsaa bleven aflagt af de fleste, og de nævnte Personer udøve nu saaledes paa aldeles ulovlig Maade en Embedsmyndighed, der fuldkommen stempler dem som Oprørere; men desuagtet har General Hahn paa vor Requisition nægtet at stille Tropper til vor Disposition for at hindre saadanne

Brud paa al lovlig Orden. Generalen paaberaaber sig en ham meddelt Ordre til at concentrere de under hans Commando staaende Tropper; men hvis denne Ordre gør ham det umuligt at stille de til Ordenens og Rolighedens Vedligeholdelse nødvendige Tropper til vor Raadighed, er det fra Preussens Side et aabenbart Brud paa Vaabenstilsstandsconventionen. Idet jeg vedlægger Afskrifter af de Breve og Bekendtgørelser, som godtgøre Rigtigheden af de anførte Kendsgerninger, maa jeg endnu tilføje, at General Malmborg i Dag har erklæret over for os, at han under den Holdning, som de preussiske Tropper nu indtage, ikke ser sig i Stand til at forblive i Flensborg, med mindre det indrømmes ham at udsætte Forposter syd for Demarkationslinien. Jeg behøver ikke at henlede Deres Opmærksomhed paa, hvorvidt det kan antages, at Statholderskabet handler som anført med eller uden den preussiske Regerings Samtykke, eller hvorvidt den Holdning, som den preussiske Regering og det preussiske Militær indtage, kan anses for at være stemmende med den under Storbritanniens Mægling afsluttede Vaabenstilsstand. Den danske Regering vil lige saa lidt taale de stedfindende Overgreb fra Statholderskabets Side som den Ringagt, hvormed Preussen handler tværtimod de ved Vaabenstilsstandskonventionen overtagne Forpligtelser.“

Samme Dag skrev Eulenburg til Tillisch nedestaaende kavalmæssige Brev, som jeg meddeler i Originalsproget til Sammenligning med de plebejiske Angreb, Slesvigholstenerne rettede imod Greven¹⁾:

¹⁾ De beskyldte ham for at være underkøbt af Danskerne og at have modtaget store Summer i Form af Taffelpenge o. a. m. Der foreligger ikke det allermindste til Støtte for sligt. Som foreløbig slesvigsk Embedsmand modtog han sin Løn af

„Mein verehrter Herr Kammerherr! Nach der Wendung, welche die Angelegenheiten hier genommen haben, fühle ich es zu sehr, dass meine Stellung im geselligen Zusammenleben eine ganz unmögliche geworden ist.

Wenn Sie mich dies nicht wollen fühlen lassen, sondern Ihre heutigen Einladungen immer fortgesetzt haben, so ist dies ein Beweis für Ihre noble Gesinnung, die ich vielfach schätzen gelernt habe, und ein Verfahren in dem ich geglaubt habe eine Anerkennung erblicken zu dürfen, dass ich meine Stellung gegen Sie mit voller Aufrichtigkeit geführt habe.

Sehen Sie es daher als eine Satisfaction an, dass ich das Drückende fühle, welches meine Gegenwart Ihnen und den meisten Ihrer sonstigen Gäste erzeugen muss, und lassen Sie uns, so lange diese Tage der Spannung noch dauern, von einem engeren Zusammenleben absehen, in welchem ich während der Zeit meines Hierseins einen Ersatz für alle andre Entbehrungen gefunden habe.

Ich kann die Hoffnung noch immer nicht aufgeben, dass die Verhältnisse noch in den nächsten Tagen eine Lösung erfahren müssen, welche eine grössere gegenseitige Befriedigung zulassen, aber ich kann es nicht leugnen, dass mir auch ein vollkommenes Dunkel vor den Augen steht.

So lange wir noch gemeinschaftliche Geschäfte haben, werden Sie nichts dagegen haben, wenn ich Sie zur gewohnten Stunde von Hause abhole, so wie ich es mir ausdrücklich vorbehalte Ihre Damen besuchen zu dürfen, wenn Sie keine Gesellschaft haben, um Gelegenheit zu behalten, ihnen die wahre und ausgezeichnete Hochachtung zu bezeugen, welche ich ihnen nach unserem längeren Zusammenleben von ganzem Herzen zolle.

Ich denke, wir haben zu lange mit einander gelebt, als dass Sie meinen Entschluss, mich jedem geselligen Zusammentreffen zu entziehen, missdeuten könnten, und empfehle ich mich daher Ihrem unveränderten persönlichen Wohlwollen mit der aufrichtigsten Hochachtung als Ihr ganz ergebener

B. G. Eulenburg.

Centralkassen i Flenborg, hvad Oberst Hodges ikke gjorde; men denne Ordning skyldtes selvfølgelig ikke Grevens, men hans Regerings Ønske. Ligesom General Prittwitz før ham modtog han i Julegave en rød og hvid Nathue fra slesvigholstenske skønne. I sin Bolig hos den preussiske Konsul Casper Andresen var han stadig omgivet af Spioner, der stjal hans Breve, og da Konsulen ikke havde Mod til at opsige ham, fordrev han ham sluttelig med Røg, idet han tilstoppede Kaminrørene til hans Værelser og saaledes gjorde dem ubeboelige. Greven maatte flytte hen paa en Gæstgivergaard. —

Fra Midten af Marts var Hertugdømmet faktisk delt mellem Statholderskabet og Bestyrelseskommissionen, og denne Tilstand varede lige til Krigens Genudbrud. Middelalderens Historie ved at berette om Modpaver og Modkejsere, men Slesvigerne bragte det i det bevægede Aar endnu videre. I Flensborg Amt fandtes ikke blot Modamtmand (Warnstedt og Jakobsen) og Modherredsfogeder (Morhagen og Jochims), men i nogle Dage endog 3 Modprovster. Dette gik til paa følgende Maade. Da Statholderskabet udnævnte Sognepræsten i Sorup til foreløbig Provst, nedlagde den rigtige Provst, Pastor Vollquartz ved St. Johannes Kirken i Flensborg, pludselig sit Provsteembede, under Paaskud af at han ikke kunde arbejde sammen med den gamle, forøvrigt godt tysksindede Amtmand Warnstedt, i Virkeligheden fordi han ønskede at støtte den oprørske Bevægelse. Bestyrelseskommissionen afsatte ham derfor baade som Provst og Præst og overdrog det kirkelige Tilsynsembede til den loyale Holstener Aschenfeldt, der kort efter tillige blev Superintendent for den sydlige Del af Hertugdømmet. Vollquartz ilede til Kiel; men Statholderskabet beordrede ham tilbage til Sorup, for at han derfra kunde fortsætte sin provstelige Virksomhed, men det glemte at afskedige Provst Hansen, og saaledes opstod denne komiske Rigdom paa Provster i samme Provsti.

I de fleste angelske Kirker blev der nu holdt Bøn for Statholderskabet, og Beseler og Reventlou syntes i fyrstelig Anseelse kun at savne Hertugkronen. I Sorup omgav Amtmand Jakobsen sig med et Politi- og Gensdarmerikorps paa en Snes Mand, der gennemstrefede Angel ogsaa nord for Demarkationslinien, Skatterne inddreves tvangsviis, hvor

de ikke frivilligt ydedes, Mandskabet pressedes til Hæren i Holsten, og adskillige loyale maatte frelse sig til Flensborg. Et Forsøg paa at indfange den famøse Amtmand mislykkedes. Nogle flensborgske Politibetjente trængte ved Nattetid ind i Vanderup Præstegaard, hvor Jakobsen da opholdt sig, men efter Udveksling af nogle Pistolkugler maatte Politiet forlade Byen, forfulgt af Beboerne, og det hjembragte kun en provisorisk Retstjener.

Ogsaa under disse Forhold viste Præsterne sig som Rejsningens ivrigste Støtter, og selv nord for Skellinien lode flere sig henrive til Handlinger, der maatte have deres øjeblikkelige Afskedigelse til Følge. Pastor Schmidt i Grumtofte sluttede sig straks til Amtmanden i Sørup og søgte gennem et Menighedsmøde at genopvække den angelske Landstorm som Værn imod den flensborgske Regering, men maatte flygte og døde kort efter i Kiel. Ligeledes ramtes Pastor Desler i Kværn og Pastor Hansen i Bov med Afskedigelse, fordi de fra Prædikestolen kundgjorde Jakobsens Dekreter.

I Begyndelsen af April besatte General Malmborg endelig Skellinien i Angel med en anselig Troppestykke af begge Vaabenarter, og den nordlige Del af dette Landskab kom atter i Ro, men da den vestlige Del af Linien ikke kunde besættes paa samme Maade, havde de provisoriske Embedsmænd og Agenter her, navnlig i Tønder og Tønder Amt, frit Spillerum. Kun i Husum opretholdt Preusserne Bestyrelseskommissionens Magt og Myndighed. Den højstbefalende, Oberst Knobloch, beskyttede ikke alene Borgmester Davids, men han undertrykte tillige et hvert Opstandsforsøg og forhindrede v. Kaup og Borgmester Thomsen i at overtage deres gamle Embeder, ja

da Byens øvrige Embedsmænd i Marts paany anerkendte Statholderskabet, optraadte han endog med en saadan Barskhed, at flere, deriblandt Postmesteren og Toldkontrolløren, fandt det raadeligst at forlægge deres Residens til Kiel, hvor de ikke bleve særlig venligt modtagne. Lige til 10. Juli 1850 henlaa Husum som en stille Oase i det oprørte Syden, et talende Vidnesbyrd om, hvad den passive Modstand vilde have været værd uden Preussens Overbærenhed og Beskyttelse. De kære Slesvigholstenere havde maaske Anlæg for Hovmod, og saa sattes dem denne Torn i Kødets til Selvprøvelse og Ydmyghed.

I København havde Sydslesvigs foreløbige Løsrivelse gjort et nedslaaende Indtryk, men endnu stærkere opskræmmedes Statsraadet og Tillisch af en anden Hjobspost. Det hed sig med stor Bestemthed, at ogsaa Nordslesvig var i fuld Gæring, at Befolkningen ikke alene vilde rejse sig imod de forhadte provisoriske Embedsmænd, men endogsaa nægte at betale Skat, da dens Penge kun brugtes til at lønne oprørske Embedsmænd i Syden, og at hele Hertugdømmet lige fra Kongeaa til Ejder snart vilde være i fuld Opløsning og Anarki. Der blev taget forbavsende tungt paa disse Rygter. Tillisch afsendte en Beretning derom til Statsraadet, den 8. Marts skrev Direktøren i Udenrigsministeriet Bille til ham: „Vor diplomatiske Stilling er for Øjeblikket gunstig, hvis ikke et eller andet Incidenspunkt kaster det hele over Ende. Et saadant Incidenspunkt vilde Udbruddet af Uroligheder i Nordslesvig være, og med dybeste Bekymring har jeg af deres Beretning set, hvor truende Faren er.“ Ogsaa Statsraadet tog Sagen højst alvorlig, og i største Hast blev der

afsendt Skrivelser til de ledende danske Mænd i Nordslesvig.

Alligevel var det hele blind Allarm og Opspind. Den nordslesvigske Befolkning var endnu altfor politisk uudviklet til at tage Anstød af, at de kongerisk-danske holdt Rigsdag i København og Slesvigholstenerne Landdag i Kiel, medens den selv stod uden for begge Repræsentationer, og den betalte med Glæde de drøje Skatter til Bestyrelseskommissionen, saalænge denne beskyttede den imod holstenske Gensdarmere og Friskaremænd. Stemningen var tværtimod aldeles fortræffelig, og fra de forskelligste Sider funderrettedes Tillisch derom. Den 11. Marts skrev Borgmester Lassen i Haderslev til ham: „Jeg kan give Dig mit Æresord paa, at der ingen Uroligheder ere at berygte her i Nordslesvig, da jeg har talt med Bønder fra de forskelligste Egne. Blot med Præsterne er man højlig utilfreds. Provst Boesen har i Dag været hos mig, og ogsaa han kalder Stemningen her rolig og fortræffelig, ikkun betænkelig med Hensyn til de oprørske Præster. . . . Boesen mener, at det foruden Kryger er Laurids Skau, som i Rigsdagen skildrer Tilstanden her som sort.“ —

Selvfølgelig maatte det dobbelte Regimente i Nord og Syd og Overrettens opløsende Virksomhed, der lammede saavel Retsplejen som vigtige Bestyrelsesgrene, skabe utaalelige Tilstande. Alt var i Opløsning; ondt blev gjort til godt, sort til hvidt. Hvad der i Flensborg pristtes som den højeste Borgerdyd, rakkedes i Slesvig ned som det fuleste Forræderi og omvendt. Sikkerheden for Person og Ejendom var kun ringe; syd for Skellinien hørte militære og fiskale Udpresninger til Dagens Orden; Frygten for Hævn, særlig Frygten for Fremtidens uvejrssvangre

Indhold, beherskede alles Sind og skabte hos de modige heftig Partilidenskab, hos de svage det modbydeligste Vendekaaberi. Landet ilede hurtigt hen imod politisk og borgerlig Demoralisation, og det var Statholderskabets Forbandelse, at det maatte arbejde mod dette Maal.

Endnu i den ellefte Time spillede det en ny Trunf ud, der vel ikke bragte det selv stort andet end Ydmygelse, men dog egnede sig til at forøge Ophidselsen. I Ugerne omkring den 1. Juli 1850 udskrev det Valg i Slesvig til den første ordentlige slesvigholstenske Landsforsamling, og disse Valg vare endnu ikke helt tilendebragte, da det blodige Stævne fandt Sted paa Isted Hede.

Endogsaa syd for Skellinien formede disse Valg sig flere Steder til en ynkelig Fiasko for Statholderskabet. I Bredsted mødte kun 10 Vælgere, Valgbstyrelsen iberegnet, og i 13. Valgkreds kunde selve Hertugen af Augustenborg kun samle 270 Stemmer om sit Navn. Dette hidrørte ikke udelukkende fra svigtende Interesse, men ogsaa fra Frygt.

Paa det strengeste havde [Bestyrelseskommissionen forbudt disse Valg, omtrent alle ansete Borgere undsløge sig for deres Ledelse, og Valgbestyrelserne maatte sammensættes af ukendte eller tarvelige Personer; i Garnisonsbyerne forbød de preussiske Chefer ligeledes Valgenes Afholdelse, og Borgerne maatte valfarte til afsidesliggende Steder for at fuldbyrde deres slesvigholstenske Borgerpligt. Endog Byen Slesvig, Rejsningens faste Borg, maatte efter General Hahns Anvisning døje den Tort at vælge sin første ordentlige Landdagsmand ikke i Raadhusets ærværdige Sal, men i et Beværtningslokale uden for Byens Grund.

Nord for Skellinien gik det endnu langt værre. Hverken Valgsted, Direktion eller Kandidat turde offentlig nævnes. Det tyske Ugeblad i Aabenraa, der forsøgte at indlede en Valgagitation, undertryktes øjeblikkelig, og kun ved natlige Opslag paa Gadehjørnerne og ved udstrøede Sedler underrettedes Købstadboerne om, hvad der var i Gære. Til Landbefolkningen naaede denne Bevægelse ikke. For de sydlige Strøg var Valgstedet henlagt bag Skellinien. Aabenraaerne skulde møde den 29. Juni i Tønder, Flensborgerne den 9. Juli i St. Solt. For det fjerne Haderslev synes end ikke Valgstedet at have været fastsat.

Politiet optraadte med stor Kraft imod dette Valgrøre. I Flensborg truede Schrader enhver Deltager med Arrest; nogle tysksindede Borgere, der udpegedes som Valgbestyrelse, fængsledes, og den 9. Juli indfandt der sig fem Vælgere i St. Solt. I Aabenraa gik det lidenskabeligere til. Borgmester Knudsen fængslede Hovedlederne, deriblandt den historisk kendte M. Kopperholdt (en født Hamburger, senere udleveret paa Senatets Forlangende), og samtidig bekendtgjorde han, at ethvert Køretøj med Forspand, benyttet i Valgøjemed, vilde blive konfiskeret, og enhver Vælger enten blive forvist Staden eller, hvis uformuende, idømt en Bøde paa 500 Rdl. at afsidde paa Vand og Brød. Efter nogle Beretninger indfandt der sig i Tønder 25, efter andre kun 11 aabenraaske Vælgere, disse valgte en vis Dr. Maack, men turde ikke siden vende tilbage til deres Hjem. I det øvrige Nordslesvig gjordes ingen Valgforsøg; men enkelte Fængslinger fandt dog Sted i Graasten og Haderslev (Borgmester O. Kier, Advokat Gottfriedsen).

Alt som Fredsslutningen med Preussen og Krigens Fornyelse med Slesvigholstenerne nærmede sig, voksede

Spændingen og Ophidselsen i begge Lejre. Halvforrykte Efterretninger sattes i Omløb og troedes. I flere Nætter holdt 100 haderslevske Borgere Vagt for at afværge en slesvigholstensk Blodnat. I Aabenraa udstedte Borgmester Knudsen Forbud imod Brugen af alle slesvigholstenske Faner og Tegn under en Straf af 300 Rdl., Ægtemænd og Fædre gjordes ansvarlige for deres Kvinders Optræden, og ukonfirmerede Drengene truedes med Ris, og Stenhugger H. A. Kleewing i Flensborg lod offentlig bekendtgøre, at han for Fremtiden vilde tage sig selv til Rette over for de uvorne Latinskoledrengene, der forhaanede og overspyttede ham paa offentlig Gade! — — —

Den 2den Juli sluttedes Freden i Berlin, den 13de nedlagde Bestyrelseskommissionen sit Hværv, og Tillisch alene fortsatte som overordentlig Regeringskommissær Landets Styrelse. Men selv Slutningsakten skulde ledsages af en højst betegnende Dissonans. I Nationalbanken i København henstod paa Tillisch's og Eulenburgs Navn omtrent 1½ Million Kroner af Hertugdømmets opsparede Indtægter. Denne Sum forlangte Tillisch overgivet sig til fri Raadighed og, hvad rimelig var, Grevens Prohibitiv-Paategning slettet med hans Udtrædelse af Regeringen; men dette nægtede Eulenburg efter Ordre fra det preussiske Kabinet, der først efter Fredens Ratification vilde frigøre Pengene. En Henvendelse til Oberst Hodges viste sig frugtesløs, da Bestyrelseskommissionen efter hans Opfattelse ikke var til længere, og de tre Herrer synes da at have sluttet, som de begyndte: under en ret livlig Friktion.

XII. Tillisch og Embedsmændene.

For Bestyrelseskommissionen havde det ikke været muligt at knække den passive Modstand og den organiserede Embedsmands-Opsætsighed. Denne Opgave tilfaldt den danske Hær ved Isted og Tillisch som overordentlig Regeringskommisær. Alt som Afgørelsen nærmede sig, steg Spændingen og Lidenskaberne til en hidtil ukendt Højde, og fra den 11. Juli gennemlevede særlig Flensborgerne nogle slemme Dage; thi vel var der fra dansk Side draget Omsorg for, at den svensk-norske Besætning forblev i Staden, indtil den kunde afløses af vore egne Tropper; men allerede den 13de overskred den holstenske Hær Ejderen og rykkede nord paa; fjendtligt Gensdarmeri viste sig nordvest for Staden helt op imod Aabenraa, ja endog i Sundved, og vore Troppers Fremmarche kunde ikke fremskyndes af Hensyn til Fredsbestemmelserne. Den loyale Befolkning skjald for den Hævn, der syntes at vente den. Den 16de fortalte Rygtet, at 4000 Fjender stode ved Bilskov, og en almindelig Panik blev Følgen. De fleste Regeringsherrer og Overpolitimester Schrader frelste sig ud paa Orlogsskibene i Havnen, og kun Tillisch synes at have bevaret Fasthed og Ro. Rygtet var falsk, den altid ubeslutsomme General Willesen havde ikke havt Mod til at bemægtige sig Bovstillingen, den 16de om Aftenen besatte vore Fortropper Krusaa, og Dagen efter holdt Oberst Trepka sit Indtog i Flensborg under endeløs Jubel. Det var en hel Bys Befolkning, der skreg, græd og sang ham sit Velkommen i Møde.

Men Hæren drog videre syd paa, ud til det blodige og sørgelige Stævne mellem to Folk, der i 400 Aar havde levet i en lykkelig Statsforbindelse. Fra begge Sider saa

man med tillidsfuldt Haab hen til Afgørelsen, men Tilliden var dog størst paa Holstenernes Side, og bag deres Hær samlede snart hele den bortflygtede slesvigske Embedsstand for at opfange de første Sejrsbulletiner fra Snevringerne ved Langsø. Uhyre Proklamationer og lidenskabelige Opraab spredtes ud over Landet, og medens de første Bøsseskud knaldede, lod ogsaa Pastor Baumgarten sin theokratiske Kirkebasun høre for at indvarsle Dommedagslaget. I et Udkast til en Kirkebøn ved Fjendtlighedernes Begyndelse hedder det¹⁾:

. . . „O Du! der Du in heiliger Schrift das Wort hast verzeichnen lassen: Recht muss doch Recht bleiben (Ps. 94, 15), zeuch nun Du, als der Heerschaaren Herr, allmächtig diesem Heere voran! erfülle, was zu jenem Worte als Deine Verheissung der Glaube umklammert hat: dem Recht werden alle frommen Herzen zufallen!“ . . .
Og saa faldt da Gudsdommen den 25. Juli 1850.

Imidlertid havde Tillisch tiltraadt sit mærkelige Hværv som Landets Viceregent. Fra Bestyrelseskommissionen førte han en tung Arv med sig, i et helt Aar havde han været prisgivet den haanligste Magtesløhed over for den passive Modstand og dens bureaukratiske Haandlangere — og saa forvandlede Slaget ved Isted ham til en overmægtig Hævner. Men med Sejren voksede hans Opgave mængdefold. Det var ikke længere nok at tugte og udrense en opsætsig Embedsstand: En hel Genfødsel af Landets Styrelse, en Nyordning af dets Rets- og Dannelsesanstalter, et sprogligt Opgør mellem Dansk og Tysk, en Forsoning

¹⁾ Entwurf zu einem Kirchengebet, wie es in den Kirchen des Herzogthums Schleswig am ersten Sonntage nach Ausbruch der Feindseligkeiten zu halten sein möchten. (Trykt.)

mellem de to Folk, der nylig havde staaet i Vaaben over for hinanden, ja en folkelig Tilslutning til den danske Stat fra Sydslesvigernes Side maatte blive Maalet for Statens fremtidige Bestræbelse. Det, som Flor og Koch havde kæmpet for siden 1838, maatte nu tages op som Statskrav under de vanskeligste Forhold.

En Skildring af dette Reorganisationsarbejde falder dog uden for min nuværende Ramme, og jeg maa her — som en naturlig Afs'utning paa de tidligere Afsnit — indskrænke mig til en Fremstilling af Tillisch's Forhold til Embedsstanden

Enhver, der har læst den foranstaaende Fremstilling, vil indrømme, at Hovedmassen af de slesvigske Embedsmænd var moden til Afskedigelse, en simpel Følge af deres egne Handlinger. De fleste havde været Rejsningens virksomme Haandlangere, og som Deltagere i den passive Modstand vare de kompromitterede til det yderste. Aabenlyst og ad de underfundigste Veje havde de modsat sig deres Landsherres Interesse, og de havde hverken Evne eller Villie til at arbejde sammen med en Regering i kongelig Aand. Ingen kunde med Rette forlange, at Tillisch skulde betro Menighederne til Hyrder som Rehloff eller Nielsen, eller Landets studerende Ungdom til Opdragere som Rektor Lübker eller Dr. Michelsen, og en Lokaladministration, der lededes af Amtmænd som v Kaup, Liliencron og Hansen, vilde kun stile frem imod et nyt Oprør. Rejsningen havde sit Hovedsæde i Embedsstanden, og skulde den knuses, maatte Hovedmændene fjærnes. Ved disse Afskedigelser gjaldt det derfor ikke i første Linie om Hævn eller Straf, men om den simpleste Nødværgeakt fra Statens Side; den maatte handle saaledes,

hvis den ikke vilde ødelægge sig selv og blive til en Forargelse for selve den trosindede Befolkning.

Lige over for et andet Sæt af slesvigholstenske Embedsmænd var Tillisch stillet omtrent paa samme Maade. Da den provisoriske Regering fik Magten 1848, fordrev den skaanselsløst enhver kongetro Embedsmand og dannede et renlivet slesvigholstensk Bureaukrati. Den allerstørste Del af disse Mænd sad endnu i Embede, og ingen kunde forlange eller blot vente, at den kongelige Regering ad den Vej skulde lade sig paatvinge et helt Sæt af hadefulde eller skjulte Modstandere, medens dens egne legitime, men fordrevne Embedsmænd hensad paa Ventepenge langt borte fra Virksomhed og Kald; en Genindsættelse af disse var en bydende Retfærdighedshandling.

I disse faa Ord har jeg anført tilstrækkelig Grund for de fleste Afsættelser; men desuden maa det erindres, at mange af Tillisch's Afskedigelser vare rene Formaliteter; de afskedigede Embedsmænd vare slet ikke i Embede. Under den store Flugt umiddelbart før og efter Istedslaget forlode de i snesevis deres Embeder, stjal sig bort først til Byen Slesvig, senere til Holsten, og i mange Maaneder opholdt de sig bag Oprørshærens Rækker, ventende paa en ny Indmarche i Hertugdømmet Slesvig. Adskillige slæbte Embedsbøger og Arkivsager med sig ud af Landet for derved at vanskeliggøre Administrationens uforstyrrede Fortsættelse, og mange benyttede deres Otium til i Flyveskrifter og Aviser at skamskænde Tillisch. Det var en utrolig Bunke Løgne, disse Mænd hvirvlede op omkring hans Navn; men alligevel var han overbærende nok til at genindsætte flere, der vendte hjem, før den holstenske Hær opløstes.

En anden Afskedigelsesgrund var ikke mindre berettiget Ved Isted blev den holstenske Hær slaæet, men ikke knust. Den reorganiseredes hurtigt, og ved Tilløb fra Tyskland blev den snart den danske numerisk overlegen. Dette vakte nye Forhaabninger hos de tilbageblevne oprørske Embedsmænd og forledte dem til højst ubesindige Skridt i Retning af passiv Modstand. Efter den 25. Juli nægtede endnu 11 Præster at oplæse den almindelige Kirkebøn for Kong Fred. VII fra Prædikestolen. Det er utvivlsomt, at den Art Opsætsighed i det daværende Tyskland, Ungarn eller Polen vilde være bleven ramt ikke alene med Embedsfortabelse, men tillige med strænge og langvarige Frihedsstraffe. Tillisch anvendte ikke dette Middel, og naar netop de nævnte Landes Regeringer toge sig af de afskedigedes Klager, var denne Humanitet nærmest et Skalkeskjul for politiske Bestræbelser af anden Art.

Fra første Færd ønskede Tillisch at optræde, vel med Fasthed, men tillige med det største Maadehold. I en Indberetning til Statsraadet af 17. Juni 1850 gør han Rede for sin Stilling til Spørgsmaalet, og det fremgaar heraf, at han ikke alene vilde beholde Mænd som Warnstedt, Dumreicher, Carl og Hugo Plessen, men han forsikrer gentagende ikke at ville vrage en eneste brugbar Kraft. Jeg anfører hans Ord om Amtmand Stemann i Aabenraa. „Denne Mand agter jeg foreløbig at beholde; thi dels er han ikke af de mest kompromitterede, dels har han føjet sig efter Bestyrelseskommissionen, om han end ikke i alle Henseender har vist sig, som man kunde ønske det; men det turde komme noget i Betragtning, at han er en svag Mand, der ikke har kunnet modstaa

den højst fordævelige Indflydelse, som de ham langt overlegne og ivrige Slesvigholstenere, forrige Borgmester Schow og Provst Rehloff, have haft paa ham. Da disse nu ere fjærnede, og da de Kræfter, som uden Fare kunne benyttes, ikke bør foragtes, saa mener jeg, at jeg foreløbig maa prøve ham, især da han er vel lidt i det dansk-sindede Amt.“ — De følgende Begivenheder og Modpartiets Ophidselse vare dog langt stærkere end Tillisch's Maadehold, og han blev tvungen langt længere frem, end han oprindeligt havde tænkt sig eller ønsket.

Her at følge de enkelte Afsættelser vilde være altfor vidtløftigt. Før Istedslaget fjærnede Tillisch væsentlig kun nogle administrative Embedsmænd i Haderslev og Flensborg, men efter den 25. Juli foretoges et ret omfattende Personskifte. I de sidste Dage af Juli afsattes Amtmændene i Aabenraa, Tønder, Husum, Gottorp og Hytten, der alle, paa den første nær, havde forladt Landet. De fleste Herredsfogeder delte Amtmændenes Skæbne. Samtidig naaede Gengældelsen endelig den gottorpske Overret, Hovedhjørnestenen for den passive Modstand. Direktøren, Raaderne og dens øvrige Embedsmænd afskedigedes *en bloc* (de havde forladt Landet), Retten opløstes, og dens Funktioner henlagdes under en Retskommission i Flensborg. Ligeledes afskedigedes de 8 Præster i Aabenraa Provsti, der paa en saa udfordrende Maade havde opsagt Tillisch og Eulenburg Huldskab og Troskab. De lærde Skoler reorganiseredes til Mikkelsdag 1850; de fleste Adjunker vare bortflygtede eller saa kompromitterede, at de ikke kunde genindsættes, en stor Del af Primanerne befandt sig i Rejsningshærens Rækker, og kun een Rektor og nogle ganske faa Lærere beholdt deres Stillinger. I August,

September og Oktober gik det forøvrigt særdeles livligt med Afskedigelser og Ansættelser hele Landet over, særlig i Syden; Embedsforandringerne strakte sig meget langt ned, og selv Toldmedhjælpere, Skovfogeder og andre, ganske underordnede Betjente faldt paa deres politiske Fortid.

Fra den 25. August 1849 til Midten af April 1851 afskedigedes af politiske Grunde i det hele omtrent 100 civile Embedsmænd og Funktionærer, 56 Lærere og 89 Præster. Hovedmændene for disse sidste, de egentlige Ledere af „Præsteoprøret“, fyldte siden Tyskland med høje Veklager og Bagvaskelser imod den danske Regering, ligeledes vedligeholdt de stadig Forbindelse med de utilfredse i Hjemmet og voldte os mange Ubehageligheder. Med utrættelig Fanatisme lægges disse Afskedigelser endnu Tillisch til Last, og da det er overkommeligt at gennemgaa 89 Tilfælde, skulle vi forsøge det, særlig da derved kastes Lys ogsaa paa de øvrige Afskedigelser.

De 89 Tilfælde falde i 5 Grupper: 1) Afskedigelser for ulydigt Forhold mod Bestyrelseskommissionen. 2) Bortflygtede Præster efter Slaget ved Isted. 3) Præster, der fortsatte den passive Modstand efter 25. Juli 1850. 4) Stærkt kompromitterede Præster. 5) Provisoriske Præster, der ikke egnede sig til fornyet Kaldelse

I Afsnittet om Præstekrigen har jeg givet en vidtløftig Fremstilling af Præstestandens Stilling, og her minder jeg kun om, at mindst 196 Præster lige fra første Færd havde stillet sig fjendtlig til Bestyrelseskommissionen, at 197 havde nægtet den Lydighed i Anledning af Kirkebønnen, og at 161 endnu i Februar 1850 vovede at udstede et udfordrende Fejdebrev, der under de daværende, overordentlige

Forhold maatte berettige Regeringen til de skrappeste Forholdsregler imod dem. Denne undgik dog alle Retsfølgninger; baade Tillisch og Eulenburg ansaa selv de fleste af disse Mænd for vildledte, og de skred kun til Afskedigelse over for gentagen Lydighedsnægtelse og Modstand mod den beskikkede Øvrighed. Til denne Gruppe høre 38 Afskedigelser, mest fra Nordslesvig, og først efter Forviklingerne med Statholderskabet i Marts 1850 rantes ogsaa Præster i Angel. Nedenfor findes disse Mænds Navne samt Datoen for deres Afskedigelse, for saa vidt denne er mig bekendt. En * betegner, at de vare provisorisk ansatte. For den første Gruppe bærer Grev Eulenburg Medansvaret, da Afskedigelsen fuldførtes eller var besluttet før Bestyrelseskommissionens Ophævelse.¹⁾

1) **Fortegnelse over de afsatte Præster 1849—50.**

I. For oprørske Forhold mod Bestyrelseskommissionen.

a) Afskediget før den 11. Juli 1850.

Pastor Strodtmann, *Schlaikier og *Godt i Haderslev, *Müller, i Vonsbæk, Müller i Hammelev, *Grauer i Moltrup, Hansen i Aastrup, *Valentiner i Tyrstrup, Meyer i Vilstrup, Petersen i Hoptrup, *Schumacher i Oxenvad, Provst *Prahli i Øsby, *Raben i Stenderup, Provst Rehloff og *Hansen i Aabenraa, *Grauer i Hjortkær, *Neiling i Løgumkloster, *Petersen i Ullerup, *Petersen i Satrup, *Wollesen i Broager, *Axelsen i Dybbøl, *Lange i Ringenæs, Provst Volquarts i Flensborg, Hansen i Bov, Schmidt i Grumtofte, Desler i Kværn, Haack i Hadeby, Provst Nielsen i Slesvig.

b) Afskediget efter den 11. Juli 1850.

Pastor *Schmidt i Heils 18./7., Pohn i Bjolderup 20./7. *Paulsen i Øster Løgum, Kattan i Løjt 12./8., *Posselt i Løjt 12./8., *Petersen i Hellevad 23./7., Mommsen i Nørre Løgum 27./7., Grauer i Klipleve 2./11., Fehr i Stepping 22./9., Diakon Petersen i Ullerup 1./8.

II. Bortflygtede Præster efter Slaget ved Isted.

Pastor Brag i Adsbøl 9./8., Diakon Thomsen i Sørup 10./9., Zorn i Sterup 10./9., Simonsen i Husby 10./9., Bundesen i Vandrup 10./9., *Jansen i Valsbøl 26./7., Holdt i St. Solt 10./9.,

Anden Gruppe omfattede oprindeligt ca. 30 Præster, der flygtede til Holsten, men adskillige vendte tilbage før Oprørshærens Opløsning og fandt atter Ansættelse. De medtages derfor ikke i denne Oversigt, og de samlede Afskedigelser af den anførte Grund maa sættes til 24, dog

Provst Boysen i Slesvig 1./8., Hansen i Slesvig 1./8., Baumgarten i Slesvig 1./8., Schöttel i Havetofte 8./9., Thiesen i Bøl 8./9., *Lüdemann i Slesvig 10./9., Henrichsen i Mildsted 4./9., Frederici i Hattsted 4./9., Godbersen i Simonsberg 4./9., Provst Feddersen i Garding 15./9., Valentiner i Tønning 8./11., Sasz i Coldenbüttel, Vett i Vesterhever. Til denne Gruppe henhører sandsynligvis ogsaa: *Jakobsen i Nykirke ved Tønder, *Jürgensen i Dedsbøl, Carstens paa Føhr og Wedstedt i Stenbjerg.

III. Præster, som nægtede at bede den forordnede Kirkebøn efter 25./7. 50

Pastor Hansen i Keitum, Scholz i Lyksborg 12./11., Brix i Sønder Brarup 1./2. 1851, *Rentorf i Arnæs 8./9., *Kähler i Kappel 8./9., Provst Harries i Husum 4./9., Andersen i Husum 4./9., Kühl paa Pelworm 28./10., Petersen i Bredsted 13./12., Gosche i Breklum 12./12., Schumacher i Tønning 8./11.

IV. Stærkt kompromitterede Præster.

Pastor Lorenzen i Adelby 6./9., Valentiner i Flensborg 28./9., Hansen i Sørup. — Hertil maa vel ogsaa henregnes: Ebsen i Siversted 18./11, Wolff i St. Peter 8./11. og Edlefsen i Satrup, Madsen i Bylderup og Nissen i S. Løgum 5./12.

V. Provisoriske Præster, som nægtedes Embede.

Pastor *Prehn i Tolck 8./9., *Petersen i Fjelstrup, *Wildhagen i Hohn 1./2. 51, *Ohlhus i Olderup 12./12., *Hjort i Broager, *Sørensen i Nybøl og *Holst i Breklum.

En Særstilling indtager Godt i Felsted, den senere Superintendent. Regeringen tilbød ham et Provste- og Præsteembede i Sydslesvig, men da han nægtede at lade sig forfremme, afskedigedes han. For Fuldstændighedens Skyld har jeg medtaget Hansen i Aabenraa, Lange i Ringenæs og Hjort i Broager, der egentlig kun vare theol. Kandidater, udsete til Embeder. Raben i Stenderup naaede heller aldrig at tiltræde sit Embede, da han ikke vilde underskrive en Revers til Bestyrelseskommissionen.

med et Par usikre Tilfælde. Til de andre 3 Grupper høre henholdsvis 11, 8 og 7 Præster, og Resten vil ses af Fortegnelsen.

Med Rette kunde Tillisch have vendt sig imod hele den slesvigholstenske Præstestand, særlig da imod de 161, der i Vinteren 1850 overvældede Regeringen med saa skammelige Beskyldninger; men der findes intet Tegn paa, at han særlig har forfulgt disse Mænd. Præsterne i de 3 første Grupper faldt paa deres egne Gærninger, og ingen Regering i Verden vilde have behandlet dem mildere, end Tillisch gjorde. De havde tabt deres Spil og maatte bære Følgerne. Det samme gælder om L. Lorenzen, „Provst“ Hansen i Sørup og Valentiner i Flensborg i fjerde Gruppe; men forøvrigt findes i denne nogle faa Mænd, hvis Forhold ere mig for ubekendte, til at jeg kan udtale nogen Mening. — Afskedigelserne af politiske Grunde fandt deres Afslutning ved Amnestipatentet af 10. Maj 1851, hvorved 32 Embedsmænd, deriblandt Præsterne N. Nielsen, Baumgarten, Rehhoff, Boysen, Volquartz, L. Lorenzen og Brag, forvistes Hertugdømmerne.

Tillisch har selv forklaret og forsvaret sin Handlemaade i følgende Ord¹⁾: „Selv Slesviger af Fødsel betragter jeg alle Hertugdømmets Beboere som mine Landsmænd, der alle ere mig lige kære uden Forskel, hvad enten de ere Danske, Tyske eller Frisere. Men jeg har gjort Forskel paa dem, der ere blevne deres Ed og Pligt tro, og dem, der paa den uforsvarligste Maade have sveget den Troskab, de skyldte Konge og Fædreland. Jeg har vist den største Mildhed og Overbærenhed imod hver den,

¹⁾ Meddelelse til Rigsdagen om Rigets politiske Stilling. København 1851. S. 70.

som erkendte og angrede sin Vildfarelse, vel vidende, at de forførtes Tal var det langt overvejende, og at Forførerne forholdsvis kun vare faa. Men disse faa ere med ganske beklagelsesværdig sjældne Undtagelser alle tyske, tyskdannede Embedsmænd, som jeg har forfulgt, ikke fordi de vare tyske, men fordi de vare Landsforrædere, som ved deres skammelige og uforsvarlige Opførsel have styrtet et af de lykkeligste Lande i Europa i Fordærvelse uden nogen som helst retfærdiggørende Anledning, og derved bragt mange Tusinder af deres ulykkelige Landsmænd i Nød og Elendighed, imod hvilke det vilde være den mest himmelskrigende Uretfærdighed, om man vilde lade disse Oprørere fremdeles arbejde paa deres forræderske og statsopløsende Planer.

Jeg har fjærnet disse Embedsmænd, ikke alene fordi Retfærdigheden fordrede det, men fordi det var mig umuligt at regere Landet med Embedsmænd, som arbejde i en Regeringen fjendtlig Retning Men selv mod disse Forstyrre af al borgerlig Orden og Fred er jeg gaaet frem med den størst tænkelige Lemfældighed. Ingen har mere end jeg talt imod Forfølgelser og Domfældelser for politiske Forbrydelser; ikke en eneste er af mig beordret tiltalt eller straffet for saadanne Forbrydelser; jeg har kun gjort dem uskadelige ved at fjærne dem, eller, for saa vidt de frivillig havde forladt Landet, ved at forbyde dem at komme tilbage.

Men selv i denne Henseende har jeg vist den størst mulige Skaansel; ikkun meget faa har jeg nægtet Tilladelse til at vende tilbage; jeg har kun forlangt, og det forlanger jeg endnu, at de, som efter at have styrtet et lykkeligt Land i Fordærvelse nu ville vende tilbage dertil,

skulle erkende deres Vildfarelse og bede om Tilladelse til at vende hjem. Denne Fordring kan jeg ikke opgive: thi der er intet, som har gjort mig det vanskeligere at berolige den offentlige Stemme i Slesvig, end netop den maaske altfor store Mildhed, som er udvist imod det tyske Oprørsparti. Den tro og loyale Befolkning kan nemlig ikke fatte, at saa store Forbrydelser kunne gaa ustraffede hen, og hvis jeg nu uden videre vilde tillade alle at vende tilbage, vilde Folkets sunde Sands paa den betænkeligste Maade saares og krænkes.“

Genbesættelsen af alle disse Embeder frembød ganske overordentlige Vanskeligheder. Enhver, der paa nært Hold har været Vidne til saadanne store Embedsomvæltninger som dem, der traf Slesvig 1850 og 1864, ved, hvor broget og lidet tilfredsstillende det hele former sig i Begyndelsen. Den dygtige og ærekære Modstander, selv om han kunde bruges og vilde blive brugt, foretrækker Landflygtighed for Ansættelse og Virksomhed imod sin Overbevisning. Det er kun Dygtigheden af anden eller tredie Rang (der tvivler om at kunne gøre sig andet Steds), Embedsjægeren, det intellektuelt eller moralsk forkomne Individ, der lader sig benytte af den nye Regering og venter Løn af samme. Heller ikke fra Hjemlandets egen Embedsstand kan Styrelsen vente nogen stor Tilgang af overlegne og prøvede Kræfter; dertil ere Forholdene for usikre, Stillingen for ubehagelig og Omgivelserne for ophidsede — og det kan derfor ikke undgaas, at mange uprøvede eller mindre dygtige Elementer trænge sig frem til Ansættelse og Embeder, som de ikke magte. Saaledes gik det rundt omkring i Slesvig 1864; allevegne sporedes Tilbagegang i Embedspersonalets Intelligens, personlige Fremtræden og Anseelse,

og det uagtet den preussiske Regering delvis havde de fordrevne, slesvigholstenske Embedsmænd fra 1850 at falde tilbage paa som en ganske vist kun lidet yndet, men dog ret nyttig Reserve, der altid kunde afløses.

1850 havde Tillisch ikke en saadan Reserve. De Forflyttelser indenfor den slesvigske Embedsstand og de nye Ansættelser af indfødte Kandidater, der foretoges, forslog overfor Embedsnøden lige saa meget som et Æg i en Humlesæk. Han havde kun een Udvej: foreløbig at udfylde Hullerne med kongerigske Mænd, indtil en hjemlig Embedsstand kunde uddannes. Denne Vej var vel fuldkommen berettiget, men ogsaa paa den fandtes slemme Anstødsstene. Sydslesvigs fremmede Forretningssprog indskrænkede i høj Grad Valget, Studiet af de slesvigske Retsforhold var ganske forsømt ved Kjøbenhavns Universitet og maatte paa en højst ufuldkommen Maade efterhjelpes ved en Prøve i Flensborg; ogsaa Hertugdømmets administrative Forhold vare i en sørgelig Grad indviklede og frembød utallige Faldgruber for Begyndere, som ikke vare indlevede i disse Tilstande. De nye Embedsmænd stode fremmede og uden Forstaaelse overfor Befolkningens særegne Sindsretning og provinsielle Synsmaader og uddybede end mere Kløften mellem de sejrende og de overvundne. Særlig de mange ganske unge Retsbetjente og administrative Embedsmænd, der skødes frem i udsatte og vanskelige Stillinger, bleve Genstand for en aarvaagen og hadefuld Kritik, der i den fjendtlige Presse omsattes til de skændigste Bagvaskelser. Selvfølgelig vare de for uerfarne og for lidet indlevede i Forholdene til straks paa rette Maade at udfylde deres Stillinger, men de fleste vare energiske og perfektible Mænd, der lærte at finde

sig til Rette. Det er utvivlsomt, at Tillisch tog de bedste af de Kræfter, der stode til hans Raadighed, og at hans Udnævnelser gennemgaaende prægedes af Samvittighedsfuldhed og Omsigt.

Dette gælder særlig hans gejstlige Udnævnelser. I Efteraaret 1850 tilførtes Slesvig en Række dygtige og veltalende Præstemænd. Blandt de førstansatte træffe vi Skikkelser som Aleth Hansen, Fr. Helweg, Barfod, „Budstikke“-Boisen, Marchmann, Mørk Hansen, der udmærkede sig ved deres Forkyndelse, deres omfattende Intelligens eller deres folkelige Indflydelse — og videnskabeligt anlagte Naturer som Hagerup og Koefoed-Hansen. I det hele have disse „kongerigske“ Præster efterladt sig det smukkeste Minde i Hertugdømmet overalt, hvor den ulykkelige Sprogstrid ikke greb forstyrrende ind i Forholdet mellem Præst og Menighed. — De fleste af disse Mænd have jo senere ført deres Livsgerning til Ende her i Landet, iblandt os, og hvilket underligt Indtryk gør det saa ikke at læse de tyske Æreskænderier imod dem fra 1850. Da skildres de som samlede op paa Københavns Brosten og puttede i Præstekjolen uden Tro og uden Kundskab, som uvidende, usædelige og forvorpne Naturer, ja selv Licenciat Hagerup, dette fine og skarpe Hoved, beskrives som den mest uvidende Døgenigt, der nogensinde har baaret Pibekrave, ude af Stand til at foretage en Daab eller afholde et Skriftemaal, ja næppe nok bekendt med Luthers lille Katekismus.

I Angel og de øvrige mellemslesvigske Strøg, som senere rantes af Sprogreskripterne, ansattes 1850 omtrent 28 nye Præster, nogle Dødsfald og Vakancer af andre Grunde forøgede hurtig dette Tal til op imod 40. I de

omliggende Købstæder indsattes ligeledes en nydansk Embedsstand, og denne fik snart en overvældende Indflydelse i Landets offentlige Liv. Disse Mænd havde en ret ensartet Dannelse, de tilhørte næsten alle det national-liberale Parti, vare tildels Universitetsvenner, havde vel ogsaa som Regel i deres ydre Optræden et Anstrøg af Fornemhed og sluttede sig meget nøje sammen ikke alene overfor de faa tysksindede, der vare forblevne, men selv overfor kongetro, gammelslesvigske Kolleger, der i en ganske anden Grad vare knyttede til Landets Traditioner og ældre Udvikling og havde ondt ved at følge med i den heftige nydanske Retning fra oven. I den mangeaarige Kampstilling udviklede denne Afsluttethed sig paa den ene Side til et smukt Embedsbrøderskab, der indeholdt rige og smukke Minder, paa den anden Side til et noget bittert Forhold over for de udelukkede, et Misforhold, der maaske fik sit mest talende Udtryk i Rivningerne mellem Biskop Boesen og Etatsraad Regenburg.

I Efteraaret 1850 hørte der Mod til at gaa som Præst til Angel. Landet var næppe nok fredeliggjort, og selv de ledende i Flensborg saa med overdreven Frygt hen til dette mørke Stykke Danmark, der saa længe havde unddraget sig deres Indflydelse. Da Pastor Aleth Hansen blot for en Dag havde betroet sine Smaabørn til skikkelige Bønderfolk i Husby, overvældede hans flensborgske Venner ham med Bebrejdelser for en saadan Ubetænksomhed, og hist og her var Modtagelsen ogsaa ret frastødende. I Sørup modtoges Pastor Höcker med isnende Kulde; Præstegaarden var ryddet lige til de nøgne Mure der var hverken Ild eller Aske, Seng eller Disk, og selv

paa Kroen og hos Degnen nægtedes den nyankomne Nattely. Andre Steder gik det dog langt bedre; næsten i ethvert Sogn sad endnu kongetro, dansksindede Mænd, der hjalp de nyankomne til Rette, ja i Stenbjærg blev den nydanske Præst endogsaa modtagen med Æreport og festlige Optog. En heldig Udvikling af Forholdet mellem Sjælesørger og Menighed, mellem Embedsstand og Borgerskab laa endnu de fleste Steder inden for Mulighedens Grænser.
